Казан шәһәре Совет районы
муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесе
"Татар телендә белем бирүче 149 лицей"

Каралды	**Килешенде**	**Расланды**
Туган тел укытучылары МБ Кәлимуллина Р.Ш.____ Беркетмә № 1 «27» 08 2020	Уку – укыту эшләре буенча директор урынбасары Хөснетдинова Р.Р. ______ «31» 08 2020	Лицей директоры Вафина Ф.Г. _____ «31» 08 2020 Педсовет № 1 «31» 08 2020 Боерык № 190-21 «31» 08 2020

"Туган як әдәбияты"
("Литература родного края")
фәненнән
эш программасы
10-11 нче сыйныфлар

(төп гомуми белем бирү мәктәбе)

Программаны төзүчеләр:

Х.Х.Сөләйманова, Р.Ш.Кәлимуллина,
югары категорияле туган тел
һәм әдәбияты укытучылары

2020-2022 нче уку елы

ПЛАНИРУЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИЗУЧЕНИЯ УЧЕБНОГО КУРСА

Результатом изучения учебного курса по литературе родного края на уровне среднего общего образования являются формирование у учащихся навыков восприятия, анализа, оценки истории литературы родного края, творчества видных писателей и поэтов, художественного произведения, собственной нравственной позиции, воспитание эстетического вкуса, развитие творческого мышления, которые в целом станут средством для формирования мировоззрения и оценки окружающей действительности.

Общими (метапредметными) результатами обучения литературе родного края в старших классах являются следующие:

-формирование у учащихся навыков понимания литературного произведения в контексте той эпохи, когда оно было создано, и навыка самостоятельного усвоения; воспитание потребности постоянного интереса к литературе и искусству;

- формирование представления о литературе как о характеристике культурного развития народа и понимания литературы как средства духовного обогащения личности;

- развитие письменной и устной речи, самостоятельного творческого мышления и оценивания;

- развитие у учащихся способности к самоконтролю, контролю своих поступков и свойств характера, способности работы над собой;

- формирование умения работать с разными источниками информации для получения сведений о литературе и культуре;

Предметные результаты обучения литературе родного края в старших классах школы заключаются в следующем:

В познавательной сфере:

-умение воспринимать литературные произведения, созданные в той или иной исторической эпохе, в единстве формы и содержания, формирование потребности в выборочном чтении и умения выявлять в произведении вечные нравственные ценности;

- понимание исторической и культурной связи литературных произведений с эпохой их написания;

- знание жизненного и творческого пути писателей-классиков; основных этапов развития национальной литературы, их особенностей и знаковых явлений;

- умение готовить рефераты и доклады, писать сочинения по литературным произведениям и на произвольные темы, умение выполнять творческие работы;

- умение использовать литературоведческие термины при анализе истории литературы.

В ценностно-ориентационной сфере:

- приобщение к духовно-нравственным ценностям национальной литературы;

- формирование собственного отношения и оценки к произведениям национальной литературы, их содержанию, умения устного и письменного высказывания мнения о произведении, о творчестве писателя и о литературном периоде;

- умение интерпретировать прочитанное литературное произведение с учетом литературного периода, когда оно было создано;

- умение оценивать мастерство автора и умение формировать собственное отношение к нему.

В эстетической сфере:

- формирование общего представления об образной природе литературного произведения, воспитание эстетического вкуса;

- воспитание уважения к разным культурам, внимательного и уважительного отношения к достижениям различных национальных литератур;

Старшие классы школы являются важным этапом подготовки детей к взрослой жизни, в этот период у них формируются личность, отношение к окружающему миру и людям, собственные взгляды на жизнь. Поэтому в качестве личностных результатов особую значимость приобретает следующее:

- активизация у учащихся гражданской позиции, умственной и духовной деятельности, чувства гражданского долга;
- умение использовать приобретенные знания и навыки в повседневной жизни, принимать самостоятельные решения, подготовка к выбору профессии;
- умение уважать других людей, их точку зрения, культуру и традиции;
- развитие самосознания ребенка, воспитание любви к нации, к Родине, воспитание чувств гордости и гражданского сознания;
- объяснение нравственных норм и правил общественной жизни;
- формирование у учащихся эстетического вкуса, понимания эстетической ценности и поэтики литературного произведения, потребности в чтении художественной литературы и после окончания школы.

Межпредметными результатами обучения литературе родного края в старших классах школы являются следующие:

-формирование у учащихся навыков самостоятельного познания и усвоения литературных произведений при помощи других видов искусства, формирование постоянного интереса к литературе и искусству;

- воспитание потребности общения на родном языке и уважения к татарскому языку;
- сохранение межкультурных связей, формирование у учащихся представления о литературе и культуре других народов, воспитание уважения к литературе других народов, воспитание толерантности;
- уделение внимания взаимосвязи, общим чертам татарской и русской литературы в теме и проблематике, изображении героев, творческих методах, и периодах развития литературы.

УКЫТУНЫҢ ПЛАНЛАШТЫРЫЛГАН НӘТИҖӘЛӘРЕ

Урта белем бирүче мәктәпләрдә татар әдәбияты предметын үзләштерү нәтиҗәсендә укучыларда әдәбиятны аңлау күнекмәсе булдырыла, әхлакый позиция һәм эстетик зәвык тәрбияләнә, иҗади фикерләү үстерелә, һәм болар дөньяга карашны, тормышны бәяләү чарасына әверелергә тиеш.

Югары сыйныфларда туган як әдәбиятын укытуның **гомуми (метапредмет) нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

- укучыда әдәбиятны үзе иҗат ителгән чор контекстында аңлап укырлык, мөстәкыйль үзләштерерлек күнекмәләр булдыру, әдәбият–сәнгать белән даими кызыксыну ихтыяҗы тәрбияләү;
- сүз сәнгатен халыкның мәдәни үсеш билгесе буларак кабул итәргә өйрәтү, аның шәхесне рухи баету мөмкинлекләрен төшендерү;

- укучының язу һәм сөйләм, мөстәкыйль иҗади фикерләү һәм бәяләү осталыгын үстерү;
- укучыны үз холык-фигылен, эш-гамәлләрен контрольдә тотарга, үз рухи дөньясын баету өстендә эшләргә өйрәтү;
- әдәби-мәдәни мәгълүматлар алу өчен төрле чыганаклардан файдаланырга күнектерү.

Югары сыйныфларда туган як әдәбиятын укытуның **предмет нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

Танып-белү өлкәсендә:

- аерым чорларда иҗат ителгән әсәрләрне форма һәм эчтәлек берлеге төсендә кабул итәргә өйрәтү, сайлап уку ихтыяҗы булдыру һәм әсәргә салынган мәңгелек кыйммәтләрне билгеләргә күнектерү;
- укыган әдәби әсәрнең үзе иҗат ителгән чор белән тарихи-мәдәни бәйләнешләрен аңлавына ирешү;
- укучының классик әдипләр тормыш һәм иҗат юлын, милли әдәби барышның төп этапларына хас үзенчәлекләрне һәм билгеләрне белүе;
- рефератлар, докладлар әзерләргә, әдәби әсәрләр һәм ирекле темалар буенча сочинениеләр язарга, иҗади эшләр башкарырга өйрәтү;
- әдәбият тарихын тикшергән вакытта әдәбият белеме төшенчәләренә мөрәҗәгать итәргә өйрәтү.

бәяләү өлкәсендә:

- милли әдәбияттагы рухи-әхлакый кыйммәтләрне күңелдән уздырып кабул итәргә өйрәтү;
- милли әдәбиятка, андагы күренешләргә шәхси мөнәсәбәт һәм бәя формалаштыру, әсәргә, язучы иҗатына, чор әдәбиятына бәйле телдән һәм язмача фикерләрне белдерергә өйрәтү;
- өйрәнелгән әсәрләрне чор әдәбияты фонында шәрехли белүенә ирешү;
- автор осталыгын бәяли алу һәм аңа карата мөнәсәбәт формалаштыру.

эстетик яктан:

- сүз сәнгатенең образлы табигате хакында гомуми мәгълүматый күзаллау булдыру, эстетик зәвык формалаштыру;
- төрле мәдәни дөньяларның, милли әдәбиятларның казанышларына игътибарлы һәм ихтирамлы караш тәрбияләү.

Югары сыйныфлар зур тормышка аяк басарга әзерләнүче бала өчен мөһим этап булып тора, аның шәхес буларак формалашып җитү, тирә-юньгә, башкаларга мөнәсәбәте калыплашу, дөньяга үз карашы ныгу чорын тәшкил итә. Шуңа күрә **шәхси нәтиҗәләр** арасында түбәндәгеләре аерым әһәмияткә ия:

- укучының гражданлык позициясен, акыл һәм рухи эшчәнлеген, иҗтимагый бурыч хисен активлаштыру;
- алган белем һәм күнекмәләрен тормышта куллана белергә, үз юлын сайларга әзерләү, мөстәкыйль карарлар кабул итәргә күнектерү;
- җәмгыятьтә башкаларны, аларның үзгә фикер-карашын, мәдәниятен, традицияләрен хөрмәт итеп яшәргә өйрәтү;
- баланың үзаңын үстерү, милләтне, ватанны яратырга өйрәтү, горурлык һәм гражданлык хисләре тәрбияләү;
- әхлак нормаларын, җәмгыятьтә яшәү кагыйдәләрен төшендерү;
- мәктәпне тәмамлап чыккач та матур әдәбият укуга ихтыяҗ, әдәби әсәрнең эстетик кыйммәтен, поэтикасын аңларлык эстетик зәвык булдыру.

Югары сыйныфларда туган як әдәбиятын укытуның **предметара нәтиҗәләре** түбәндәгеләр:

- укучыларда әдәбиятны сәнгатьнең башка төрләре ярдәмендә мөстәкыйль үзләштерерлек күнекмәләр булдыру һәм әдәбият–сәнгать белән даими кызыксыну формалаштыру;
- татар теленә бәйләнештә, туган телдә аралашырга ихтыяҗ һәм аңа хөрмәт тәрбияләү;
- мәдәниятара бәйләнешләрне саклау, укучының башка милләтләр мәдәнияте һәм әдәбиятыннан мәгълүматлы, башка халыкларның сүз сәнгатенә хөрмәтле мөнәсәбәттә, толерант булуына ирешү;
- туган як әдәбиятын рус әдәбияты белән бәйләп, тема һәм проблематикада, геройлар бирелешендә, иҗат юнәлешләрендә, чор әдәбиятларында уртаклыкларга игътибар итү.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО КУРСА

10 класс

Раздел 1. Древнетюркская литература.

Историко-литературные сведения о тюрках и предках татарв V-XII вв. Древние тюркские государства, религиозные верования и письменность древних тюрков. Принятие булгарами (922) ислама. Тюрко-татары в контексте Восток и Запад. Этногенез казанских татар.

Художественное наследие общетюркской эпохи: памятники рунического, уйгурского и арабского письма. Общие характеристики: целостный взгляд на мир; нерасчлененность автора и героя, человека и природы в целом; рассказывание событий прошлого и использование приема повтора наиболее значимых ситуаций; обращение к циклическому сюжету и представление бытия как единства противоположностей: Добра и Зла, Жизни и Смерти, Единства и Разбросанности и др.; принцип сопричастности и воспевание подвигов; склонность к нравоучению и другие свойства проявляются как на микроуровне высказывания, так и на макроуровне художественного целого.

Орхоно-Енисейские памятники, отражение в них истории, верований, особенностей художественного мышления древних тюрков. Первый тюркский автор Йоллыг-Тегин, подписавший под текстами резвернутых эпитафий в честь Бильге-кагана и Кюль-тегина.

«Диване лөгат эт-төрк» («Словарь тюркских наречий», 1072-1074) Махмуда Кашгари – один из источников по изучению древнетюркского фольклора и письменной литературы.

«Котадгу белек» («Благодатное знание», 1069) Юсуфа Баласагунского – первая классическая поэма тюркских народов. Основные образы, гуманистическое содержание произведения и его связь с ренессансной литературой Востока.

Тюркские поэты-суфии XII века Ахмед Ясави и Сулейман Бакыргани**.** Краткая характеристика суфийских стихов, включенных в «Диване хикмәт» («Сборник мудрости») Ясави и «Бакырган китабы» («Книгу Бакырган»).

Раздел 2. Средневековая литература родного края.

Период традиционализма и следования канону. Образцом устойчивых норм и правил создания художественных произведений для тюрко–татарских художников слова является арабская и персидская литература.

Основные тенденции и этапы развития литературы родного края в Средневековье, генезис литературного творчества, соотнесенность литературы родного края с историческим процессом, закономерности ее эволюции.

1. *Булгаро-татарская литература (XII- первая пол.XIII вв.)*

Развитие литературы под сильным влиянием арабо-персидской мусульманской культуры. Ходжа Ахмед ал-Булгари, его книги «Тарикать эл–болгария» («Суфийский путь Булгарии»), «Ал-фаваид» («Пользы нравоучения»), «Ал-Джамиг» («Всеобъемлющий»). Писатель и ученый Дауд Сувари Саксини, книга дидактико-назидательного характера на персидском языке «Бахджат ал-энвар мин хакикат ал-асрар» («Красота лучей из истины тайн»). Труд по медицине «Ат-тирйак» («Большое противоядие», 1220-1221) Таджеддина Булгари. Ученый, историк Ягкуб ибн Нугман, «История Булгара». Знаковое произведение периода Булгарского государства – романтическаяпоэма Кул Гали (ок.1183-между 1233 и 1240) «Кыйссаи Йосыф» («Сказание о Йусуфе», 1233).

2. Литература родного края эпохи Золотой Орды (вторая пол.XIII-первая пол.XV вв.)

История и культура Золотой Орды. ТворчествоКутба «Хөсрәү вә Ширин» («Хосров и Ширин», 1342), Саифа Сараи «Гөлстан бит-төрки» («Гулистан бит-тюрки», 1391), Хорезми «Мәхәббәтнамә» («Книга любви», 1353) как основа художественного наследия данного периода. Прославление божественного промысла составляет концептуальную стержень произведений, обогащенных информативным материалом философского,

космогонического, этического характера. Поиск героями истины приводит их к пониманию основ мироздания, смысла жизни, законов мусульманского миропонимания.

Религиозно-суфийское направление в тюрко-татарской литературе: «Кыйссас әл-әнбия» («История пророков», 1310) Рабгузи, «Нәһҗ әл-фәрадис» («Путь в рай»,1358) Махмуда Булгари. Контаминация религиозно–этических учений с художественной формой его воплощения. Каноничность композиции: та или иная мысль религиозного или морально-этического содержания иллюстрируется затем в рассказе судьбами героев, их отношениями. Большинство сюжетов заимствованы из арабских и персидских источников. Представление жизни как пересечение двух временных отрезков: быстротечной земной и вечной потусторонней.

Отражение распада Золотой Орды в фольклорном эпосе «Идегей» (первая пол. XV в.). Художественные особенности дастана.

2. *Литература родного края периода Казанского ханства (вторая пол. XV – первая пол. XVI вв.)*

Общая характеристика литературы родного края эпохи Казанского ханства – начального периода собственно национальной литературы (Мухаммед Амин, Кул Шариф, Умми Камал). Гуманистическая дидактика поэм «Төхфәи мәрдан» («Дар мужей») и «Нуры содур» («Свет сердец») поэта Мухаммедьяра. Основные суфийские мотивы в творчестве поэтов времен Казанского ханства.

4. *Литература родного края позднего Средневековья (вторая пол.XVI-первая треть XIXвеков)*

Присоединение Казанского ханства к русскому государству (1552). Появление в литературе исторических хроник и героических повествований. Отражение кризисного состояния татарского общества в хикметах – философских изречениях Мэвла Колый. Обращение поэта к трагическим конфликтам, осмысленным в духе гуманистической и религиозно-суфийской литературы. Трансформация стиля суфийских произведений в творчестве М. Колыя: параллель суфий – совершенный человек (аль–инсан аль–камиль); особенность субъектно-объектной организации стихов.

Сдвиг в сторону развития светской литературы с начала XVIII в.: активизация интереса к истории своего народа, к изучению памятников духовной и материальной культуры. Жанр очерка об исторических событиях: «Гарызнамә» («Записки опротестования» или «Письмо к царице») Батырши, комментарии Рахимкула Абубекирова к оде Габдулманнана Муслюмова, «Казан алыну хикәяте» («Сказ о завоевании Казани»). Жизненная простота, бытовой разговорной язык, при помощи чего описываются каждодневные бытовые ситуации в творчестве Габди. Упрощение жанра назидания. Формирование жанра саяхатнаме (Исмагил Бекмухаммедов о путешествии в Индию в 1751 г.), его разновидности – хаджнаме, путевых записок, рассказывающих о паломничестве в Мекку.

Религиозное реформаторство: Таджеддин Ялчыгул (1768-1838), Габденнаср Курсави (1776-1812).

Творчество Г. Утыз Имяни (1754-1834) как переходное явление от затянувшегося Средневековья к эпохе просвещения. Трактовка этико-эстетических проблем прекрасного, разума и знания, души и тела через призму исламского фундаментализма, основанного на Коране.

Раздел 3. Литература родного края XIX века.

Особенности общественной и культурной жизни татар в XIX веке. Появление просветительской идеологии, новых жанровых и стилевых структур, которые стали основой для становления татарской светской национальной культуры XX в. Трансформация традиций средневековой религиозно-дидактической и суфийской литературы.

Использование в новых условиях традиций средневековой религиозно-дидактической и суфийской литературы в творчестве поэтов А. Каргалый, Х. Салихова, Ш. Заки, Г. Чокрый и др. Романтические поэмы-сказания Бахави «Бүз егет» («Буз джигит»), Ахмета Уразаева Курмаши «Таһир и Зөһрә» («Тахир и Зухра»).

Просветительское движение у татар. Просветительская деятельность Г. Курсави, И. Хальфина, К. Насыри, Ш. Марджани, Х. Фаизханова, И. Гаспринского и др.

Научная и литературная деятельность Каюма Насыри(1825-1902). Традиции восточной обрамленной повести в сказаниях «Әбугалисина» («Ибн Сина») и «Кырык вәзир турында» («О сорока везирях»). Культ разума, любовные мотивы в новеллах К. Насыри.

Становление реалистической поэзии в творчестве Акмуллы (1831-1895), Якова Емельянова (1848-1898) и др. Критика ими конкретных носителей зла. Обращение к народному языку и изобразительным средствам фольклора.

Габделжаббар Кандалый (1797-1860) – один из своеобразных поэтов данной эпохи, чье творчество оказало влияние на зарождение и развитие просветительской литературы родного края.

Становление татарской реалистической прозы. Национальный колорит в прозе Мусы Акъегетзаде(1864-1923) и Захира Бигиева (1870-1902). Традиции русской классической литературы в изображении женских характеров. «Меңнәр, яки гүзәл кыз Хәдичә» («Тысячи, или красавица Хадича», 1887) – первый роман европейского типа в истории татарской литературы.

Проза Закира Хади (1863-1933) и Шакира Мухаммедова (1865-1923) как переходное явление от просветительского реализма к критическому. Рассказы З.Хади на тему эмансипации татарской женщины.

Сатирическое изображение купцов в рассказах Шакира Мухаммедова(1865-1923). Разоблачение ложного патриотизма татарских богачей в повести «Япон сугышы яки Батыргали агай» («Японская война или Господин Батыргали»). Актуальность таких тем как необходимость возрождения и развития татарского народа, судьба татарских женщин, ориентация на ведущие культуры, в особенности на русскую. Борьба между старым и новым как основной конфликт в произведениях.

Развитие жанра саяхатнамэ, проявление в нем просветительских взглядов авторов, критики невежества и отсталости, старой системы обучения, положения женщин в обществе, и призыва к просвещению нации, возвышению ее до вершин европейской цивилизации, овладения европейской культурой.

Раздел 4. Литература родного края начала XX века.

Культурно-общественная и литературная ситуация в начале XX века.

Трансформация эстетической, общественной мысли у татар. Синтез восточных и западных традиций в литературе. Плюрализм художественных поисков, литературных направлений, течений, стилей, приемов и т.д.

Ведущие художественные методы – реализм и романтизм европейского типа, достигающие завершенности во всех жанрах литературы. Формирование критического

реализма в творчестве Г. Исхаки, Ф. Амирхана, Г. Камала, Г. Тукая, М. Гафури, Н. Думави. Утверждение романтизма в творчестве С. Рамеева, Дардменда, С. Сунчаляя, Ш. Бабича, Г. Ибрагимова, С. Джаляля, М. Файзи и др. Соотнесенность реализма и романтизма в литературе родного края начала XX века с различными модернистскими течениями, стилем, приемами – символизмом, импрессионизмом, экспрессионизмом, экзистенциализмом. Установка на психологизм.

Поэзия родного края начала XX века.

Габдулла Тукай (1886-1913) – выдающийся татарский поэт, лирик и сатирик, публицист и литературный критик. Традиции средневековой восточной литературы в поэзии и прозе Тукая. Переводы басен Крылова.

Уральский и Казанский периоды творчества Г. Тукая. Утверждение идеалов национально-освободительного движения, призыв к борьбе против феодальных пережитков в произведениях: «Хөррият хакында» («О свободе»), «Сәрләүхәсез» («Без названия»), «Сорыкортларга» («Паразитам»), «Государственная Думага» («Государственной думе»), «Милләтә» («Националист»), «Көзге җилләр» («Осенние ветры»). Особенности отражения в них социальных мотивов. Тукай – сатирик («Мөридләр каберстаныннан бер аваз» («Голос с кладбища мюридов»), «Ишан»(«Ишан») и др.). Сатирическая поэма Тукая «Печән базары, яхуд яңа Кисекбаш»(«Сенной базар, или Новый Кисекбаш») и традиции назира.

Выражение утраченных надежд и веры в светлое будущее татарского народа в стихотворениях «Китмибез» («Не уйдем»), «Өзелгән өмид» («Разбитая надежда»), «Кыйтга» («Отрывок»), «Татар яшьләре» («Татарская молодежь»). Идеализация образов ученого-просветителя, религиозного реформатора Шигабутдина Марджани, писателя Гаяза Исхаки, революционера Хусаина Ямашева («Шиһаб хәзрәт» («Шигаб хазрет»), «Улмы? – Ул» («Кто он?»), «Мөхәрриргә» («Писателю»), «Даһигә» («Гению»), «Хөрмәтле Хөсәен ядкяре» («Светлой памяти Хусаина»)).

Коранические мотивы в творчестве Габдуллы Тукая. Молитвенная лирика поэта («Китап» («Книга»), «Ана догасы» («Молитва матери»), «Кичке азан» («Вечерняя мольба»)).

Сагит Рамиев (1880-1926). Основные гисьянистские (бунтарские) мотивы в поэзии Рамиева. Богоборческие настроения, утверждение идеалов свободной личности, воспевание красоты возлюбленной и сельской природы в стихотворениях «Таң вакыты» («На заре»), «Мин» («Я»), «Син» («Ты»), «Ул» («Она») и др.

Дэрдменд (Закир Рамиев, 1859-1921). Особенности философской лирики Дэрдменда, тяготение поэта к историческим конфликтам, к национальной и общечеловеческой тематике, экзистенциальным мотивам в стихотворениях «Кораб» («Корабль»), «Без» («Мы»), «Бүзләрем маналмадым» («Не омочил я свой саван»), «Гөрләгән сулар...» («Бурлящие воды»), «Видагъ» («Расставание»), «Хәят» («Жизнь»), «Куанды ил» («Ликовала страна») и др. Утонченная техника стиха, символическая и импрессионистическая образность, психологизм и философичность лирики Дэрдменда.

Проза родного края начала XX века.

Фатих Амирхан (1886-1926). Критика феодальной косности, утверждение просветительских идеалов, утопических воззрений в сатирической повести «Фәтхулла хәзрәт» («Фатхулла хазрет»). Художественные эксперименты в творчестве Амирхана. Особенности воплощения женской тематики в рассказе «Татар кызы» («Татарка») и повести «Хәят» («Хаят»).

Творчество Гаяза Исхаки (1878–1954) в контексте истории литературы родного края. Просветительский период творчества писателя (1897-1904). Дидактический рассказ «Тәгаллемдә сәгадәт» («Счастье – в знании», 1897). Вершинное явление начального периода творчества – просветительская антиутопия «Ике йөз елдан соң инкыйраз» («Исчезновение через двести лет», 1902-1904) о вырождении и уходе булгар (татар) с арены истории в результате феодальной косности, экономической отсталости, моральной распущенности.

Творчество Исхаки в десятые годы (1911-1918). Повесть «Остазбикә»(«Остазбикэ», 1910, опубл. 1915). Высокая оценка автором традиций ислама, имамства, семейного счастья и любви к детям.

Разоблачение политики национально–колониального гнета, насильственной христианизации в романтической трагедии «Зөләйха» («Зулейха», завершена в 1912 г.). Повесть «Ул әле өйләнмәгән иде» («Он еще не был женат» (1916), посвященные показу межнациональных отношений в любви, браке и воспитании детей.

Шариф Камал (1884-1942) – углубление принципов критического реализма в повести «Акчарлаклар» («Чайки»), импрессионистический стиль произведений Шарифа Камала. Комедия «Хаҗи әфәнде өйләнә»(«Господин Хаджи женится»).

Галимджан Ибрагимов (1887-1938) – выдающийся романтик в литературе родного края начала XX века. Исключительные характеры, необычные ситуации, проблема свободы личности в повести «Татар хатыны нилəр күрми» («Судьба татарки»). Культ любви, природы и искусства в рассказах «Уты сүнгән җәһәннәм» («Угасший ад»), «Сөю – сәгадәт» («Любовь – счастье»), «Диңгездә» («В море»).

Драматургия родного края начала XX века.

Творчество Галиасгара Камала (1879-1933): от просветительства – к реализму. Критика татарского общества через показ жизни татарских купцов и мелких торговцев.

Романтическая драматургия Мирхайдара Файзи (1891-1928).

Раздел 5. Литература родного края первой половины XX века (1917-конец 1930-х гг.).

Сложность процесса развития литературы родного края после 1917 года. Литературные традиции в новых условиях. Принципы периодизации истории литературы родного края XX века.

1. *Литература эпохи революций и гражданской войны.*

Революции 1917 года и судьба литературы родного края. Идейно-эстетическое размежевание писателей.

2. Литература 20-х годов (1921-1934).

Творческие объединения 20-х годов («Октябрь», «Сульф»). Образование РАПП и ТАПП. Существование двух течений в литературе: 1) защита свободы творчества, его многообразия; 2) стремление к нормативной эстетике, попытки управления литературой, преобладание этой тенденции к концу 20-х годов. Противоречивое отношение к литературному наследию. Многообразие творческих методов и направлений в первой половине 20-х годов. Сосуществование реализма, романтизма, натурализма, а также модернистских течений в форме имажинизма (К. Наджми «Өермәләр» («Вихри», 1924) и футуризма (А. Кутуй «Көннәр йөгергәндә» («Когда бегут дни», 1925), символизма (Х. Такташ).

Попытки художественного осмысления революции и Гражданской войны: возрождение героических повестей и рассказов, посвященных событиям революций,

строительства новой жизни, коллективизации. Особенности развития поэзии в 20-е годы: сближение ее с действительностью; осуществление синтеза лирики и эпоса; поэтизация повседневности; творческие искания в области формы стиха, жанров и стилей (Х. Такташ, Х. Туфан, К. Наджми, Г. Кутуй, и др.).

Основные этапы творчества Х. Такташа: 1916-1923 («Җир уллары трагедиясе» («Трагедия сынов земли»)); 1924-1931 («Ак чәчәкләр» («Белые цветы»), «Болай... гади җыр гына» («Так… просто песня…»), «Югалган матурлык» («Утраченная красота»), «Мокамай»(«Мукамай»)). Гисъянизм как своеобразное модернистское течение национальной поэзии (Х.Такташ «Гыйсъян» («Гисъян», 1923); «Такташ үлде»(«Такташ умер», 1923)).

Активизация романной жанровой традиции. Попытка эстетически соотносить судьбу личности с эпохальными событиями, зачастую рисуя дореволюционную жизнь в излишне темных тонах. Формирование эстетики социалистического реализма с его особыми требованиями (жизнеподобная поэтика; социально–политическая детерминация характера; четко определенные амплуа в системе персонажей, определенный круг тем, и т.д.).

Стремление прозаиков старшего поколения к возрождению дореволюционных завоеваний символизма, авангардных поисков в области формы, обращение к языку символов, религиозному подтексту (Ф. Амирхан, Х. Такташ, М. Файзи, К. Тинчурин, Ф. Борнаш, Гали Рахим и др.).

Сатирическая проза 1920-х годов. Попытка иронической трактовки социалистических преобразований (сатирический шарж «Шәфигулла агай» («Шафигулла агай»), 1924, Ф. Амирхана), гротеск и авторская ирония.

3. Литература 30-х годов (1934-1941).

Общественно-историческая и литературная жизнь 30-х годов. Первый съезд советских писателей и образование Союза писателей Татарстана (1934). Культ личности и волна репрессий. Формирование литературы социалистического реализма.

Обращение поэтов к традициям устного народного творчества (Х. Туфан «Ак каен» («Белая береза»), 1933; А. Файзи «Умырзая» («Подснежник»), 1933; С. Хаким «Юксыну» («Тоска»), 1938). Активизация песенного жанра.

Романтическое изображение нового человека (Г. Кутуй «Тапшырылмаган хатлар» («Неотосланные письма»), 1935). Особенности творческой манеры прозаика, композиция повести.

Литература родного края, созданная в эмиграции.

11 класс

Раздел 1. Литература родного края первой половины XX века (1941-конец 1950-х гг.).

1. *Литература периода Великой Отечественной войны (1941-1945).* Великая Отечественная война и татарские писатели. Роль литературы в годы войны. Развитие поэзии, «малых» жанров прозы и драматургии. Патриотический пафос. Главная тема – защита родины от внешних врагов.

Основные образы, мотивы и поэтика поэзии военных лет, развитие поэтических жанров. Усиление публицистичности в поэзии. Возрастание интереса к жанру баллады с его возможностями обращения к сказочно–мифологическим сюжетам, структурам,

образам с целью углубления конфликта защитника родины и врага в параллели с традиционным конфликтом добра и зла.

Творчество М. Джалиля. Эволюция идейно-эстетических взглядов поэта. Особенности фронтовой лирики (Сборник «Тупчы анты» («Клятва артиллериста»)). История создания и возвращения на Родину цикла стихов «Моабитские тетради». Роль и значение творчества М. Джалиля для развития поэзии родного края.

Фронтовая поэзия Ф. Карима. Особенности воссоздания лирического героя-солдата, защитника. Развитие жанра поэмы и усиление романтических тенденций в творчестве поэта.

Активизация малых жанров прозы, прежде всего, нэсер. Сближение рассказа с очерком. Противоположный процесс – раздвижение эстетических рамок жанра рассказа. Преобладание философско-психологической установки, стремления взглянуть на войну с точки зрения душевных переживаний, с высоты общечеловеческих ценностей в раннем творчестве А. Еники, И. Гази («Бала» («Дитя», 1941), «Бер генә сәгатькә» («Только на час», 1944), «Ялгыз каз» («Одинокий гусь», 1943) А. Еники, «Ана» («Мать», 1942), «Малай һәм эт» («Мальчик и собака», 1943) И. Гази).

Повесть военных лет: количественный спад, усиление публицистического пафоса. Возрождение традиций лирической исповеди. Повесть «Йөзек кашы» («Перстень», 1942) Ф. Хусни, рассказывающая о любви и верности, дружбе и предательстве, в которой сильны лирическое и психологическое начала, рассматривающая войну как момент испытания, подвергающий проверке нравственную чистоту и порядочность человека. В повести «Рөстәм маҗаралары» («Приключения Рустама», 1944) А. Кутуя захватывающая приключенческая форма о реализации гипотезы обретения невидимости, сочетающаяся с непоколебимой верой в победу.

2. Литература послевоенных лет (1945-кон.50-х гг.).

Политическая и литературно-общественная ситуация: радость победы, надежда на улучшение жизни. Споры о положительном герое в литературе родного края.

Тема Великой Отечественной войны остается главной: чувствуется очерковость, продолжается рост приключенческого начала, психологизма, героико-романтической линии. В татарскую прозу возвращаются социально-бытовые рассказы, посвященные производственным, этическим проблемам жизни. Особую популярность завоевывают произведения, изображающие жизнь тыла в единой связке с фронтом, раскрывающие восприятие людьми великой трагедии, где величие духа человеческого, твердость характера и глубина чувств испытываются войной. Такая установка преобладает и в драматургии.

После длительного перерыва, в 1950-е гг. жанр романа переживает период возрождения, обогащается героико-романтическими, биографическими и автобиографическими, социально-психологическими, героико-революционными разновидностями. В эти годы преобладающими в литературе остаются проблемы строительства новой жизни, коллективизации, воспитания советского человека, героической борьбы против немецких захватчиков. Объединяющим романы 1950-х гг. стержнем является мотив пути, движения (перемещения героя, внутренняя трансформация героя, путь к победе, символ перехода от старой жизни – к новой), который лежит в основе сюжета. Жанр романа позволяет литературе родного края, не нарушая жизнеподобия, заново осмыслить панораму событий переломных эпох во всех деталях и проследить изменения во внутреннем мире, психике человека.

Повести 1950–х гг. открыли татарскую деревню с совершенно иной стороны, где конфликт между устаревшим и новым взглядами на жизнь обнажил многие проблемы советской действительности. С одной стороны, авторы верили в способность человека перестроить мир, и поэтому в центре внимания были самоотверженные герои–активисты. С другой, в повестях раскрывалась вся острота, напряжение колхозного строительства, узость мышления сидящих на высоких постах, их нравственное очерствение и стремление к личному материальному обогащению («Саз чәчәге» («Болотный цветок», 1955), «Рәшә» («Марево», 1962) А. Еники, «Авыл өстендә йолдызлар»(«Любовь под звездами», 1955) Ф. Хусни). Тенденция к сближению определенных признаков эпики и лирики, субъективизация повествования стали одним из ведущих в прозе второй половины XX века.

Послевоенная литература родного края теряет романтику строительства советской жизни – ей на смену пришел жестокий стандарт, но находит ее в социалистическом обновлении города. В производственные романы «Хәзинә»(«Клад», 1963) Г. Ахунова, «Сүнмәс утлар» («Огонь неугасимый», 1958) А. Абсалямова, «Гади кешеләр» («Обыкновенные люди», 1955) И. Гази и др. переносится вера писателей в способность человека перестроить мир так, чтобы каждый нашел в нем счастье при помощи труда – облагораживающего и перестраивающего сознания людей.

Лиризация прозы, преломление мира в индивидуальном сознании, моноцентричность повествования и монологизация, смысловая и образная насыщенность, усложненность тропов и суггестивность в дальнейшем стали отличительной чертой творчества ведущих прозаиков (А. Еники, Ф. Хусни, М. Магдеев, Г. Сабитов, А. Баянов, М. Галиев и др.).

В поэзии объединяющим началом стало стремление оценить трагедию военного лихолетья, трагедию потерь, которая отражалась страдательной стороной, и воспеть гордость за солдата–победителя, наблюдается дальнейшее развитие темы труда. В то же время усиливаются философское и социально-политическое начала.

Этапы творчества Х. Туфана. Исповедальность. Особенности поэтики и стиля («Агыла да болыт агыла» («Летят облака»), «Кайсыгызның кулы җылы» («Чьи руки теплее»), «Чәчәкләр китерегез Тукайга» («Принесите цветы Тукаю»), «Киек казлар» («Дикие гуси»), «Сиңа» («Тебе»), «Әйткән идең»(«О сказанном тобой») и др.).

Раздел 2.Литература родного края второй половины XX века (1956-1990 гг.).

Политическая и литературно-общественная ситуация конца 50-х – 80-е годы. «Оттепель» (февраль 1956-август 1968), период застоя (семидесятые годы). Возвращение в литературу реабилитированных писателей. Две тенденции в литературном процессе этих лет: 1) официальная, опирающаяся на идеологические ценности марксизма-ленинизма; 2) традиционно-гуманистическая, основанная на нравственно-эстетических ценностях многовековой литературы родного края. Формирование «критического направления» в прозе и драматургии тех лет.

«Оттепель» в общественно-культурной жизни страны ввела в литературный оборот прежде табуизированные темы и мотивы. В жанре рассказа это, прежде всего, тема культа личности. Так же впервые была затронута проблема вынужденной жизни в эмиграции («Безнең өй өянкеләр астында иде» («Наш дом находился под ивой», 1967) М. Юныс). Кроме того, жанр позволил писателям обратить внимание читателей на те негативные явления, которые по сути являлись результатом идеологии тоталитаризма: потеря родного языка, межнациональные браки, потеря духовных ценностей и национальных традиций («Әйтелмәгән васыять» («Невысказанное завещание», 1955), «Туган туфрак» («Родная

земля», 1959) А. Еники, «Кояш баеганда» («Луч заката», 1978) Ф. Хусни, «Рустик» (1988) Ф. Латыйфи). Поиск духовных основ бытия «возвращала» авторов в татарскую деревню, которая интерпретировалась как источник сохранения национального духа.

Возвращение литературы к национальным основам: к гуманизму, к общечеловеческим ценностям, к экспериментам в области формы. Диалог с предшествующими художественными исканиями. Стремление литературы к новизне: обращение к новым жанровым формам, темам, поиски в области литературного героя.

Эпическое воплощение образов Родины, страны, народа; размышления о взаимоотношениях личности и общества, о чувстве гражданственности, о судьбах народов, о духовном мире человека, о ценностях эпохи. Постановка проблем о независимости, о свободе личности и свободе мысли. Появление другой оценки революции 1917 года и новой жизни после нее, трагических последствий коллективизации и культа личности, деградации сильной личности, тех испытаний, которые выпали на долю татарского народа (Н. Фаттах, А. Гилязов, Г. Ахунов и др.).

В произведениях о «малой родине» ностальгия по прошлому, увеличение субъективности, использование конструкции ящичной композиции (М. Магдиев, «Бәхилләшү» («Прощание», 1989), «Торналар төшкән җирдә» («Там, где садятся журавли»), «Кеше китә – җыры кала» («Человек уходит, песня остается», 1978) приводит к выстраиванию образа исторического прошлого по воле прихотливо текущих ассоциаций рассказчика. Усиливается внимание к национальному складу мышления, к художественному осмыслению национальных черт характера, традиций, в том числе религиозных, татарского народа и происходит отказ от идеализации советского строя. Усиливаются критические тенденции, главной причиной нравственного упадка называется утрата душевной связи человека со своими корнями. Герои Магдиева черпают в прошлом опору для жизнеспособности не только для человека, но и народа. Мотив прошлого выступает инвариантом по отношению к непреходящим ценностям, ему сопутствует мотив ухода людей, традиций, праздников, бытовых деталей и др

Пути развития поэзии второй половины 60-80-х гг. Изменение стилевых доминант (дискуссии о «эстрадной» поэзии и «тихой» лирике). Уход от «громкой» поэзии, публицистичности. Лиро-эпический жанр в творчестве И. Юзеева: своеобразие лирико-романтического стиля; философичность; фольклорно-мифологические включения; гармония чувств и мысли, поэтическое осмысление «вечных» тем и т.д.

Начиная со второй половины XX века поэзия родного края постепенно превращается в выразителя гражданской позиции, зачастую критического отношения к действительности, но не в открытой форме, а через двойственность содержания, применения приемов «эзопова языка», условных образов и символов, ассоциаций, что потребовало от авторов особого мастерства (творчество Г. Афзала, Ш. Анака, И. Юзеева, Роб. Ахметзянова).

Поэтический авангард. Приход молодых поэтов, художественные искания в области форм и стилей. Возрождение романтических, модернистских (Р. Файзуллин, Р. Гаташ, Р. Харис и др.) тенденций в поэзии родного края. Интеллектуальное начало в поэзии стало играть главенствующую роль, но выражалась необычно, чаще – в метафорах, ассоциациях, при помощи символов, что всегда рождала сильные эмоции у читателя (М. Аглямов, Зульфат, М. Галиев, З. Мансуров).В поэзии происходит уход от «громкой» поэзии, публицистичности. Художественные искания в области форм и стилей

отражаются в тяге к философичности, обращении фольклорно-мифологическим началам (И. Юзеев, М. Аглямов, Зульфат, Р.Файзуллин и др.).

Драматургия этих лет сильна обращением к народной жизни и народному характеру (Х. Вахит, А. Гилязов, Ш. Хусаинов, И. Юзеев, Т. Миннуллин и др.).

Творчество Т.Миннуллина и его основные черты («Нигез ташлары» («Камни фундамента»), «Дуслар җыелган җирдә» («Место, где собираются друзья»), «Үзебез сайлаган язмыш» («Судьбы, которые мы выбираем»), «Ай булмаса – йолдыз бар» («Нет луны – нам светят звезды!»), «Әлдермештән Әлмәндәр» («Альмандар из Альдермыша»), «Моңлы бер җыр» («Грустная песня») и другие).

Проблемы возрождения и сохранения нации в драматургии Т. Миннуллина («Илгизәр плюс Вера» («Ильгизар плюс Вера»), «Төш» («Сон»)). Своеобразие национального эстетического идеала.

В 1980–1990 гг. возникает тема ответственности общества за судьбу и счастье человека. Она приводит к самоотрицанию социалистического реализма. В творчестве некоторых писателей приемы, присущие социалистическому реализму, приобретают публицистическую направленность (Г. Баширов, Г. Ахунов).

Раздел 3. Литература родного края рубежа XX-XXI вв (1990-2016 гг.).

Период ознаменовался сменой художественных парадигм, что проявляется в ряде тенденций, обнаруживаемых на разных уровнях литературного процесса. Качественно изменяется психологизм: психология персонажей раскрывается не столько как отражение внешних социальных процессов, сколько как выражение духовной жизни человека в широком философском значении. Трансформируется критическое начало в литературе: предметом критического отношения становится тоталитарное прошлое (писатели обращаются к проблеме человека в тоталитарной системе), постсоветская действительность. Отсюда - публицистическая направленность многих произведений. Вместе с тем, наблюдается повышенный интерес к национальной тематике (истории, мифологии, религии), стремление авторов выявить константы национальной культуры, найти основы национальной идентичности. Художественные поиски в этом направлении различны.

Новые тенденции в прозе проявляются в воссоздании чудовищных знаков распада и деградации человека и общества (роман «Балта кем кулында?» («В чьих руках топор?», 1989) А. Гилязова), как слияние социального и экзистенциального начал при оценке опыта тоталитарного прошлого (роман–трилогия «Саташып аткан таң» («Заблудившийся рассвет», 2003) Ф. Сафина, и др.), в осуждении культа личности (повесть «Колыма хикәяләре» («Колымские рассказы», 1989) И. Салахова; роман «Ягез, бер дога» («Давайте, помолимся!», 1991–93) А. Гилязова). В татарской прозе рубежа веков резко усилилось ощущение неслаженности в обществе, в душе современника, которое интерпретируется на фоне идеологических перекосов. Исторические романы, наряду с переосмыслением далекой и близкой истории народа, отличаются стремлением освободить человека от догматов, иллюзий, касающихся прошлого татарского народа.

Появление произведений, не вписывающихся в рамки реалистической или романтической парадигмы. Повести Ф. Байрамовой экзистенциально–психологического плана («Болын» («Луг», 1983), «Битлек» («Маска», 1983), «Күл балыгы» («Водяная», 1984) и др.) расширили жанровую парадигму татарской прозы, открыли новые возможности использования приемов психологизма, символов и метафорических образов. Религиозная и мифологическая символика, соединяясь с социальной конкретикой,

образовали философское поле повестей, в которых Байрамова с помощью различных художественных приемов (субъективизация повествования, «поток сознания», пограничные состояния героев – сны, галлюцинации, бред) раскрывает перед читателем имманентную, не детерминированную внешними обстоятельствами психологию человека, что на фоне сложившейся в советской литературе традиции детерминизма представляется как художественное новаторство.

Ряд авторов обращается к национальным мифам и архетипам (Н. Гыйматдинова, Г. Гильманов, Ф. Байрамова). В прозе этих писателей изображение картин реальной жизни сопрягается с мифологической фантастикой: мифологический код позволяет авторам выйти за пределы современности к внеисторическим универсалиям. Этот инвариантный прием по-разному репрезентируется в произведениях названных писателей, которые могут быть отнесены к неомифологическому направлению. В произведениях Н. Гыйматдиновой герои оказываются на границе двух миров – реального и фантастического. Первый становится объектом критического изображения, зачастую нарочито утрированного (пьянство, утрата нравственного чувства и др.); второй – предметом идеализации: мир любви, доброты, святости. Прием контраста становится основным структурообразующим приемом, выводя читателя, в конечном итоге, к этическим и эстетическим антиномиям: Добро и Зло, Красота и Безобразие, Белое и Черное (как символы Добра и Зла соответственно). Другой вариант использования мифологического кода представляет роман Г. Гильманова «Албастылар» («Лесные демоны», 2001). Ирреальный, фантастический мир, в котором живут мифологические существа – албастылар – приобретает у писателя символическое значение: это темная сторона человеческой души, которая есть в каждом человеке. Противостояние героя повести темным силам – своего рода поединок со своей «тенью» (в архетипическом значении), что позволяет говорить о притчевости романа Г. Гильманова. Актуализация мифа и архетипа в современной татарской прозе в ряде случаев выражается в попытке авторов соединить мифологический и религиозный коды, как, например, в повести Ф. Байрамовой «Алыплар илендә» («В стране Алыпов», 2002), в которой мифологические персонажи – алыпы – исповедают ценности ислама и прививают их главному герою – Камилю. Ее же роман «Соңгы намаз» («Последний намаз») является образцом религиозной литературы.

Многообразие жанров и жанровых форм в поэзии этих лет. Попытки возрождения традиций суфийской поэзии, средневековых восточных жанров и жанровых форм, модернистских экспериментов первой трети XX века.

Постмодернистские элементы в стихах, пристальный интерес к «вечным» темам, стремление синтезировать традиций и поэтических новаций (Р. Зайдулла, Р.Аймат, Л. Гибадуллина, Йолдыз, и др.)

Тяготение к философской и психологической глубине являются отличительной чертой современной литературы родного края. Стремление к изображению национальной картины мира, воссозданию национального характера и даже образа нации стало знаковым явлением. Осуществляется диалог разных жанровых парадигм. Так, в творчестве З. Хакима отчетливо проявляются две линии: социально-философская и сатирическая. Повесть «Курку» («Страх») и роман «Гөнаһ» («Грех») – яркие примеры социально-философской прозы. Сатирическая линия в прозе З. Хакима представлена романом «Агымсуда ни булмас» («Что не встретишь в текучей воде», 1995) и повестью «Кишер басуы» («Морковное поле», 1995). Прием игры во многом определяет поэтику

этих произведений. Мир людей изображается как своего рода «антимир», в котором нет места традиционным для татарской деревни ценностям. Разрушение этих ценностей осмысливается в социально-историческом контексте, детерминируется периодом социальной смуты рубежа 1980 - 1990-х гг.

Условно-метафорическая и ассоциативная проза в литературе родного края. Социальная антиутопия (З. Хаким «Кишер басуы» («Морковное поле»)), социально-психологическая антиутопия Ф. Латифи («Бәйсез этләрне атарга» («Непривязанных собак отстрелять»)), социально-философская антиутопия (М. Кабиров «Сары йортлар сере» («Тайна желтых домов»)). Трансформация классических парадигм художественности. Например, в повести М. Кабирова «Мәхәббәттән җырлар кала» («Песни остаются от любви», 2004) сюжетообразующая история любви героев Тагира и Гульзили становится своего рода аллюзией, отсылающей читателя к традиционному мотиву любви в средневековой восточной литературе. Вместе с тем, история необыкновенной любви переплетается с трагической историей межнациональных конфликтов, Чернобыльской аварии, чеченской войны. В парадигму романтических повестей (А.Салах, Р.Башар и др.) вписываются экзистенциальные принципы восприятия окружающего мира, изменяя ценностные ориентации произведений.

Основным лейтмотивом литературы родного края данного периода выступает судьба нации, который обеспечивает интертекстуальную связь с литературой начала XX века. Поэты и писатели, драматурги различными способами стремятся выразить свое мнение и мнение определенной части общества относительно данной проблематики.

Раздел 4. Теория литературы

Род и жанр литературы. Литературные роды: эпос, лирика и драма. Жанр. «Память жанра». Эпические жанры: роман, повесть, рассказ. Лирические жанры: пейзажная лирика, гражданская лирика, интимная лирика, философская лирика. Драматические жанры: комедия, трагедия, драма. Лиро-эпические жанры: сюжетное стихотворение, басня, баллада, нэсер (проза в стихах), поэма.

Образность в литературном произведении. Образ, символ, деталь, аллегория. Образы людей: главный герой, второстепенный герой, персонажи, участвующие в действии, собирательные образы. Персонаж, характер, тип. Лирический герой, повествователь, лирическое “я”, образ автора, авторская позиция. Образы природы, образы-вещи, мифологические образы, фантастические образы, архетип.

Литературное произведение. Форма и содержание. Содержание: событие, подтекст, контекст. Конфликт, сюжет, элементы сюжета. Композиция. Тема, проблема, идея, пафос. Идеал. Изображенный мир. Пейзаж, портрет. Психологизм. Место и время в художественном произведении, хронотоп. Текст: эпиграф, посвящение, сильная позиция.

Литературное творчество. Художественные средства и стиль. Художественные приемы: повтор, параллелизм, противопоставление, ретроспекция. Языковые и стилистические средства (тропы, лексические, стилистические, фонетические средства). Художественная речь: повествование, диалог, монолог. Лирические отступления. Особенности стихотворной и прозаической форм словесного выражения. Ритм, рифма, стих, строфа. Стихосложение. Формы смеха: юмор, сатира, сарказм. Авторский стиль: юмористический, трагический, экзистенциальный, публицистический и др. начала.

История литературы. Традиции и новаторство. Религиозная литература, светская литература.

Литературный процесс. Понятие о литературном процессе и периодах в развитии литературы.

Литературное направление и течение. Реализм. Романтизм. Модернизм. Просветительский реализм, критический реализм, социалистический реализм. Крестьянский реализм, сентиментальный реализм, интеллектуальный реализм как течения неореализма. Импрессионизм. Экспрессионизм. Гисъянизм. Символизм. Экзистенциализм.

Раздел 5. Обзорные темы

Историко-литературные сведения о тюрках и предках татар. Этапы развития древней и средневековой тюрко-татарской литературы.

Булгаро-татарская литература (XII- первая пол.XIII вв.), поэма Кул Гали «Кыйссаи Йосыф».

Тюрко-татарская литература золотоордынского периода.

Общая характеристика литературы родного края периода Казанского ханства.

Литература позднего Средневековья.

Просветительское движение у татар.

Научная и литературная деятельность Каюма Насыри(1825-1902).

Становление просветительской литературы.

Литература родного края начала XX века.

Жизнь и творчество Габдуллы Тукая (1886-1913).

Жизнь и творчество Дардменда (1859-1921).

Жизнь и творчество С.Рамиева (1880-1926)

Жизнь и творчество Фатиха Амирхана(1886-1926).

Жизнь и творчество Гаяза Исхаки (1878–1954).

Жизнь и творчество Галимджана Ибрагимова (1887-1938)

Литература родного края после 1917 года. Возникновение нового направления в искусстве слова, основанного на идеологии диктатуры пролетариата.

Этапы творчества Х. Такташа (1901-1931).

Жизнь и творчество К. Тинчурина.

Многообразие творческих методов и направлений в 1920-30-х гг.

Этапы творчества Х. Туфана (1900-1981).

Великая Отечественная война, ее влияние на литературу.

Жизнь и творчество М. Джалиля (1906-1944).

Ллитература родного края послевоенного времени.

Жизнь и творчество А. Еники (1909-2000).

Возвращение литературы родного края к национальным традициям в 1960-1980 гг. Поэзия. Драматургия.

Творчество Т. Миннуллина.

Творчество Ш. Хусаинова.

Возникновение новых жанров, появление новых тем, мотивов и литературных форм в прозе и поэзии.

Проза А. Гилязова.

Проза М. Магдиева.

Поэзия Р. Файзуллина.

Поэзия М. Аглямова.

Творчество И. Юзеева.

Трансформация литературы родного края на рубеже XX-XXI веков: критическая оценка советского и постсоветского времени, переосмысление далекой и близкой истории народа.

Мировой литературный процесс. Различные связи между татарской, русской и зарубежной литературами. Вечные темы и образы.

Раздел 6.Развитие устной и письменной речи учащихся.

Развитие устной и письменной речи учащихся в 10-11 классах охватывает следующие направления:

Рецептивная деятельность как основы развития читательских компетенций школьников: осмысленное, творческое, выразительное чтения художественных произведений различных жанров, чтение стихотворных текстов или отрывки из прозаических текстов наизусть; рассказ о жизненном пути и творчестве писателя (выборочно или предложенного автора), об отдельном периоде истории татарской литературы; определение принадлежности художественного произведения к одному из литературных родов и жанров, направлений и течений.

Репродуктивная деятельность как формы погружения в художественную структуру произведения: устный комментарий к тексту; целенаправленная работа с источниками информации (словари, справочники, энциклопедии, электронные средства); обращение к материалам периодической печати; конспектирование и тезирование.

Поисковая деятельность как виды творческого осмысления поэтики писателя и эпохи: поиск ответов на проблемные вопросы; составление плана; написание рецензии на художественное произведение; написание изложения с элементами сочинения; словесное рисование и устное мини-сочинение или доклад-сообщение.

Исследовательская деятельность как виды развернутого размышления о художественном творчестве и периоде литературы: анализ литературного текста в целом; оценка отдельных периодов истории татарской литературы; сопоставление различных этапов истории литературы; рефераты и индивидуальные проектные исследовательские работы; сочинение по литературному произведению, по творчеству пистеля (или поэта), по историко-культурным явлениям.

Туган як әдәбиятының төп эчтәлеге

10 класс

1 бүлек. Борынгы төрки әдәбият

Татарларның V-XII гасырлардагы борынгы бабалары һәм төрекләр турында тарихи-әдәби мәгълүматлар. Борынгы төрки дәүләтләр, дини ышанулар һәм борынгы төркиләрнең язмалары. Болгарларның ислам динен кабул итүе (922). "Көнчыгыш һәм Көнбатыш" контекстында төрки-татарлар. Казан татарларының этногенезы.

Гомумтөрки чорның әдәби мирасы: рун, уйгур, гарәп язулы истәлекләр. Гомуми характеристикалар: дөньяга бербөтен караш; авторның һәм геройның, кешенең һәм гомумән табигатьнең аерылгысызлыгы; үткәннең вакыйгаларын сөйләү һәм аеруча әһәмиятле хәлләрне кабатлау алымын куллану; циклик сюжетка мөрәҗәгать итү һәм яшәешне капма-каршылыклар бердәмлеге буларак күзаллау: Яхшылык һәм Усаллык, Яшәеш һәм Үлем, Бердәмлек һәм Таралганлык һ.б. сыйфатлар; аерым алгоританда, батырлыклар ялкынсыну һәм ялкынсыну принцибы микроэйтелмәләр дәрәҗәсендә дә, сәнгать бөтенлеге дәрәҗәсендә дә чагыла. батырлыкларны хуплау һәм берләштерү

принцибы; әхлакка омтылыш һәм башка үзенчәлекләр әйтелмәнең микродәрәҗәсендә дә, сәнгати бөтеннең макродәрәҗәсендә дә чагыла.

Орхон-Енисей истәлекләре, аларда борынгы төркиләрнең тарихы, диннәре, сәнгатьчә фикерләү үзенчәлекләре чагылыш табу. Беренче төрки авторы Йоллыг-Тегин, Билге каган һәм Кюль-тегин хөрмәтенә иҗат ителгәнэпитафик текстлары.

Мәхмүд Кашгариның "Диване лөгат эт-төрк" әсәре - борынгы төрки фольклорын һәм язма әдәбиятны өйрәнү чыганакларының берсе.

Йосыф Баласагунлының «Котадгу билиг» әсәре - төрки халыкларның беренче классик поэмасы. Төп образлар, әсәрнең гуманистик эчтәлеге һәм аның Көнчыгыш ренессанс әдәбияты белән бәйләнеше.

XII гасыртөрки әдәбиятның суфи шагыйрьләре Әхмәд Ясәви һәм Сөләйман Бакырганый. Ясәвинең «Диване хикмәт» («Зирәклек җыентыгы») һәм «Бакырган китабы»на кергән суфичылык характерындагы шигырьләренә кыскача характеристика.

2 бүлек. Урта гасырлар туган як әдәбияты.

Традиционализм һәм канунга иярү чоры. Төрки-татар сүз осталары өчен әдәби әсәрләр иҗат итү кагыйдәләренең нигезе булып гарәп һәм фарсы әдәбияты тора.

Урта гасырларда туган як әдәбияты үсешенең төп тенденцияләре һәм этаплары, әдәби иҗат генезисы, туган як әдәбиятының тарихи процесс белән бәйләнеше, аның эволюциясе закончалыгы.

1. *Болгар-татар әдәбияты (12–13 гас. 1 яртысы).*

Гарәп-фарсы мөселман мәдәниятенең көчле тәэсирендә әдәбиятның үсеше. Хуҗа Әхмәд әл-Булгари, аның «Тарикать әл-болгария» («Болганың суфичылык юлы»), «Ал-фаваид» («Язмыш җыентыгы»), «Ал-Җамиг» («Всеобъемлющий») китаплары. Язучы һәм галим Дауд Сувари Саксини, «Бәхет әл-энвар мин хакикат әл-асрар» фарсы телендә дидактик-назидар характердагы китап. Таджеддин Болгарның «Әттирәк» медицина хезмәте (1220-1221). Галим, тарихчы Ягкуб ибн Ногман, «Болгар тарихы». Болгар дәүләте чорының күренекле әсәре - Кол Гали романтик поэмасы (1183 дән 1233 һәм 1240 еллар арасында) «Кыйссаи Йосыф» («Йосыф хакында әкият», 1233).

2. Алтын Урда чоры әдәбияты (13–15 гас. 1 яртысы).

Алтын Урданың тарихы һәм мәдәнияте. Котб иҗаты. Бу чорның әдәби мирасы буларак, «Хөсрәү вә Ширин» («Хөсрәү вә Ширин», 1342), Сәйф Сараиның «Гөлстан бит-төрки» («Гөлстан бит-төрки», 1391), «Мәхәббәтнамә» әсәрләре. Аллаһны тану фәлсәфи, космогоник, этик характердагы информатив материал белән баетылган әсәрләрнең концептуаль үзәген тәшкил итә. Геройлар тарафыннан Хакыйкать эзләү аларны тынычлык нигезләрен, тормыш мәгънәсен, мөселман дөньясы законнары нигезләрен аңлауга китерә.

Төрки-татар әдәбиятында дини-суфичыл юнәлеш: Рабгузиның «Кыйссас әл-әнбия» («Пәйгамбәрләр тарихы», 1310), Мәхмүт Болгариның «Нәһҗел-фәрадис» («Путь в рай», 1358) әсәрләре. Дини-этик өйрәнүләрнең сәнгатьчә итеп тормышка ашырылуы. Композициянең канонизмы: теге яки бу дини яки әхлакый эчтәлектәге фикер аннары геройлар язмышы, аларның мөнәсәбәтләре турындагы хикәяләрдә күрсәтелә. Сюжетларның күбесе гарәп һәм фарсы чыганакларыннан алынган. Тормышны ике вакытлы кисемтә рәвешендә күзаллау - тиз Җирдәге һәм мәңгелек тынлык кисешү дип.

3. *Казан ханлыгы чоры әдәбияты (15 гас.1 яртысы–16 гас.2 яртысы).*

Милли әдәбиятының башлангыч чоры булган Казан ханлыгы чорындагы туган як әдәбиятына гомуми характеристика (Мөхәммәд Әмин, Кол Шәриф, Өмми Камал).

Шагыйрь Мөхәммәдьярның «Төхфәи мәрдан» («Егетләр бүләге») һәм «Нуры содур» («Күңелләр нуры») поэмасы белән гуманитар дидактика. Казан ханлыгы чоры шагыйрьләре иҗатында төп суфичылык мотивлары.

4. Урта гасырлар туган як әдәбияты (XVI икенче яртысы, XIXгасырларның беренче яртысы)

Казан ханлыгының рус дәүләтенә кушылуы (1552). Әдәбиятта тарихи хроника һәм героик хикәяләр барлыкка килү. Мәүла Колый хикмәтләрендә татар җәмгыятенең кризислы халәтен чагылдыра. Шагыйрьнең гуманистик һәм дини-суфичыл әдәбият рухындагы фаҗигале конфликтларга мөрәҗәгате. М.Колый иҗатында суфичылык әсәрләренең стилен үзгәртеп кору: суфичылык белән параллель - камил кеше (әл-инсан әл-камиль); субъект-объектлы шигырьләр оешмасы үзенчәлеге.

XVIII гасыр башыннан дөньяви әдәбиятны үстерү ягына таба хәрәкәт: үз халкының тарихы белән кызыксынуны активлаштыру, рухи һәм матди мәдәният һәйкәлләрен өйрәнү. Тарихи вакыйгалар турында очерк жанры: «Гарызнамә» («Сынап карау язмалары» яки «Письмо к царице») Батырша, Рәхимкула Әбүбәкеровның Габдулла Мөслимов киеменә комментарийлары, «Казан алыну хикәяте» («Казанны яулау турындагы әкият»). Тормышчан гадилек, көнкүреш сөйләм теле, шуның ярдәмендә Габдулла иҗатында көндәлек көнкүреш хәлләре тасвирлана. Өйрәнү жанрын гадиләштерү. 1751 елда Һиндстанга сәяхәт итү турында саяхатнамә жанрын формалаштыру, аның төре - хаҗ, Мәккәгә хаҗ кылу турында сөйләүче юл язмалары.

Дини реформаторлык: Таджеддин Ялчыгол (1768-1838), Габденнайр Курсави (1776-1812).

Урта гасырлардан алып мәгърифәтчелек чорына кадәрге озакка сузылган күчеш күренеше буларак. Г. Утыз Имәни иҗаты (1754-1834) Матурлык, акыл һәм белем, җан һәм тәннең әхлакый-эстетик проблемалары,

3 бүлек. XIX гасыр татар әдәбияты

XIX гасырда татарларның иҗтимагый һәм мәдәни тормышы үзенчәлекләре. Мәгърифәтчелек идеологиясенең, яңа жанр һәм стиль структураларының барлыкка килүе, алар XX гасыр татар дөньяви милли мәдәниятен аякка бастыру өчен нигез булды. Урта гасыр дини-дидактик һәм суфия әдәбияты традицияләрен трансформацияләү.

Шагыйрьләр А. Каргалый, Х. Салихов, Ш. Зәки, Г. Чокрый һ.б. иҗатында урта гасыр дини-дидактик һәм суфичылык әдәбияты традицияләрен яңа шартларда куллану. «Бүз егет», Әхмәт Уразаев Кормашиның «Таһир һәм Зөһрә» («Таһир һәм Зөһрә») шигъри-поэмалары.

Татарларда агарту хәрәкәте. Г. Курсави, И. Хәлфин, К. Насыйри, Ш. Мәрҗани, Х. Фәезханов, И. Гаспринский һәм башкалар агарту эшчәнлеге.

Каюм Насыйриның фәнни һәм әдәби эшчәнлеге (1825-1902). «Әбугалисина» («Ибн Сина») һәм «Кырык вәзир турында» («Кырык вәзире турында») хикәяләрендә Шәрык дөньясының традицияләре. Акыл культы, К. Насыйри новеллаларында мәхәббәт мотивлары.

Акмулла (1831-1895), Яков Емельянов (1848-1898) иҗатында реалистик поэзиянең барлыкка килүе һ.б. Аларның явызлыкны йөртүчеләрне тәнкыйтьләве. Халык теленә һәм фольклорның рәсем чараларына мөрәҗәгать итү.

Габделҗәббар Кандалый (1797-1860) - татар мәгърифәтчелеге әдәбиятының барлыкка килүенә һәм үсешенә йогынты ясаган, әлеге дәвернең үзенчәлеклеле шагыйрьләренең берсе.

Татар реалистик прозасының барлыкка килүе. Муса Акъегетзадә (1864-1923) һәм Заһир Бигиев (1870-1902) прозасында милли колорит. Хатын-кыз холыкларын сурәтләүдә рус классик әдәбияты традицияләре. "Меңнәр, яки гүзәл Хәдичә", 1887 - татар әдәбияты тарихында европа тибындагы беренче роман.

Закир Һади (1863-1933) һәм Шакир Мөхәммәдиең (1865-1923) мәгърифәтчелек реализмыннан тәнкыйди реализмга күчү күренеше буларак прозалары.. Татар хатын-кызының эмансипациясе темасына З.Һади хикәяләре.

Сәүдәгәрләрнең Шакир Мөхәммәд (1865-1923) хикәяләрендә сатирик сурәте. «Япон сугышы яки Батыргали агай» повестенда татар байларының ялган патриотизмын тарату («Япон сугышы яки Батыргали әфәнде»). Татар халкын яңадан торгызу һәм үстерү зарурлыгы, татар хатын-кызларының язмышы, алдынгы мәдәниятләргә, бигрәк тә рус мәдәниятенә йөз тоту кебек темаларның актуальлеге. Иске һәм яңа арасында көрәш - әсәрләрдәге төп конфликт булып тора.

Сәяхатнамэ жанрын үстерү, анда авторларның мәгърифәтчелек карашлары чагылышы, наданлыкны һәм артта калуны тәнкыйтьләү, укытуның иске системасы, цивилизация.

4 бүлек. XX йөз башы туган як әдәбияты.

XX гасыр башында мәдәни-иҗтимагый һәм әдәби вәзгыять.

Татарларда эстетик, иҗтимагый фикерне трансформацияләү. Әдәбиятта көнчыгыш һәм көнбатыш традицияләрен синтезлау. Сәнгать эзләнүләре, әдәби юнәлешләр, агымнар, стильләр, алымнар һ.б.

Европа тибындагы реализм һәм романтизм – төп әдәби алымнар, алар әдәбиятның барлык жанрларында да тәмамланып килә. Г. Исхакый, Ф. Әмирхан, Г. Камал, Г. Тукай, М. Гафури, Н. Думави иҗатында тәнкыйть реализмы формалашу. С.Рәмиев, Дәрдмәнд, С.Сүнчәләй, Ш.Бабич, Г.Ибраһимов, С.Җәлил, М.Фәйзи һәм башкалар иҗатында романтизмны раслау. XX гасыр башы татар әдәбиятында төрле модернистик агымнар, стиль, алымнар белән тормышка ашырылу һәм романтизм - символизм, импрессионизм, экспрессионизм, экзистенциализм белән бәйле. Психологизм формалашу.

XX гасыр башы туган як поэзиясе.

Габдулла Тукай (1886-1913) - күренекле татар шагыйре, лирик һәм сатирик, публицист һәм әдәби тәнкыйтьче. Тукай шигъриятендә һәм прозасында урта гасыр шәрык әдәбияты традицияләре. Крылов мәсәлләренең тәрҗемәләре.

Г. Тукай иҗатының Урал һәм Казан чорлары. Милли азатлык хәрәкәте идеалларын раслау, «Хөррият хакында» («О свободе»), «Сәрләүхәсез» («Без названия»), «Сорыкортларга» («Паразитам»), «Государственная Думага» («Государственной думе»), «Милләтә» («Националист»), «Көзге җилләр» («Осенние ветры») әсәрләрендә феодаль калдыкларга каршы көрәшкә чакыру. Аларда социаль мотивларның чагылыш үзенчәлекләре. Тукай – сатирик. («Мөридләр каберстаныннан бер аваз» («Голос с кладбища мюридов»), «Ишан»(«Ишан») һ.б.). Тукайның сатирик поэмасы «Печән базары, яхуд яңа Кисекбаш» («Печән базары, яки Яңа Кисекбаш») һәм нәзирә традицияләре.

«Китмибез», «Өзелгән өмид» («Разбитая надежда»), «Кыйтга» («Отрывок»), «Татар яшьләре» («Татарская молодежь») шигырьләрендә татар халкының якты киләчәгенә өмет һәм ышаныч чагылу. Галим-мәгърифәтче, дини реформатор Шиһабетдин Мәрҗани, язучы

Гаяз Исхакый, революционер Хөсәен Ямашев образларын идеаллаштыру («Шиһаб хәзрәт» («Шигаб хазрет»), «Улмы? – Ул» («Кто он?»), «Мөхәрриргә» («Писателю»), «Даһигә» («Гению»), «Хөрмәтле Хөсәен ядкяре» («Светлой памяти Хусаина»)).

Габдулла Тукай иҗатында Коръән мотивлары. Шагыйрьнең дога лирикасы («Китап» («Книга»), «Ана догасы» («Молитва матери»), «Кичке азан» («Вечерняя мольба»)).

Сәгыйть Рәмиев (1880-1926). Рамиев поэзиясендә төп гыйсъянчылык (бунтарь) мотивлары. «Таң вакыты» («На заре»), «Мин» («Я»), «Син» («Ты»), «Ул» («Она») һәм башка шигырьләрендә ирекле шәхес идеалларын раслау, сөйгән ярының һәм авыл табигатенең матурлыгын мактау.

Дәрдменд (Закир Рәмиев, 1859-1921). Дәрдмәнднең фәлсәфи лирикасы үзенчәлекләре, «Кораб» («Корабль»), «Без» («Мы»), «Бүзләрем маналмадым» («Не омочил я свой саван»), «Гөрләгән сулар...» («Бурлящие воды»), «Видагъ» («Расставание»), «Хәят» («Жизнь»), «Куанды ил» («Ликовала страна») һәм башка шигырьләрендә шагыйрьнең тарихи конфликтларга, милли һәм гомумкешелек тематикасына тартылуы. Шигырь техникасы, символик һәм импрессионистик образлылык, Дәрдмәнд лирикасының психологизмы һәм фәлсәфилеге.

XX гасыр башында туган як прозасы.

Фатих Әмирхан (1886-1926). «Фәтхулла хәзрәт» («Фатхулла хазрет») сатирик повестенда феодальлекне тәнкыйтьләү, мәгърифәтчелек идеалларын, утопик карашларны раслау. Әмирхан иҗатында сәнгать экспериментлары. «Татар кызы» («Татарка») хикәясендә һәм «Хәят» повестенда хатын-кызлар тематикасының үзенчәлекләре.

Гаяз Исхакый (1878-1954) иҗаты туган як әдәбияты тарихы контекстында. Язучы иҗатының агарту чоры (1897-1904). «Тәгаллемдә сәгадәт» («Бәхет - белемдә», 1897) дидактик хикәясе. Иҗатының югары дәвере - мәгърифәтчелек антиутопиясе «Ике йөз елдан соң инкыйраз» («Ике йөз елдан соң инкыйраз», 1902-1904) болгарларның (татарларның) феодаль изү, икътисади артта калу, әхлакый яктан таркаулык аркасында тарихи арендан читләшүе һәм бетүе турында.

Исхакыйның унынчы еллардагы иҗаты (1911-1918). «Остазбикә» повесте (Остазбикә), 1910, баст. 1915). Ислам, имамлык, гаилә бәхете һәм балаларга мәхәббәт традицияләренең автор тарафыннан югары бәяләнүе.

«Зөләйха» (1912 елда тәмамланган) романтик трагедиясендә милли-колониаль изү, көчләп христианлаштыру. Мәхәббәттә, никахта һәм балаларны тәрбияләүдә милләтара мөнәсәбәтләрне күрсәтүгә багышланган «Ул әле өйләнмәгән иде» повесте (1916),

Шәриф Камал (1884-1942) «Акчарлаклар» повестенда критик реализм принципларын тирәнәйтү. Шәриф Камал әсәрләренең импрессионистик стилен тирәнәйтү. «Хаҗи әфәнде өйләнә» комедиясе.

Галимҗан Ибраһимов (1887-1938) - XX гасыр башы татар әдәбиятында күренекле романтик. «Татар хатыны ниләр күрми» («Судьба татарки») повестенда үзенчәлекле характерлар, гадәти булмаган хәлләр, шәхес иреге проблемасы. «Уты сүнгән җәһәннәм»(«Угасший ад»), «Сөю – сәгадәт» («Любовь – счастье»), «Диңгездә» («В море») хикәяләрендә мәхәббәт, табигать һәм сәнгать культы.

XX гасыр башы туган як драматургиясе.

Галиәсгар Камал иҗаты (1879-1933): мәгърифәтчелектән - реализмга. Татар сәүдәгәрләренең һәм вак сәүдәгәрләрнең тормышын күрсәтү аша татар җәмгыятен тәнкыйтьләү.

Мирхәйдәр Фәйзинең романтик драматургиясе (1891-1928).

5 бүлек. XX гасырның беренче яртысында туган як әдәбияты (1917- 1930 еллар ахыры).

1917 елдан соң татар әдәбиятын үстерү процессының катлаулылыгы. Яңа шартларда әдәби традицияләр. XX гасыр татар әдәбияты тарихын периодлаштыру принциплары.

1. Революция һәм гражданнар сугышы чоры әдәбияты.

1917 елгы революцияләр һәм татар әдәбияты язмышы. Язучыларның идея-эстетик бүленеше.

2. 20 нче еллар әдәбияты (1921-1934).

20 нче еллар иҗат берләшмәләре («Октябрь», «Сульф»). РАПП һәм ТАПП барлыкка килү. Әдәбиятта ике агымның булуы: 1) иҗат иреген, аның күптөрлелеген яклау; 2) норматив эстетикага омтылу, әдәбият белән идарә итү омтылышлары, әлеге тенденциянең 20 нче еллар ахырына өстенлек итүе. Әдәби мираска каршылыклы мөнәсәбәт. 20 нче елларның беренче яртысында иҗади ысуллар һәм юнәлешләрнең күптөрлелеге. Реализм, романтизм, натурализм, шулай ук модернистик агымнарның имажинизм (К. Нәҗми «Өермәләр» («Вихри», 1924), футуризм (А. Кутуй «Көннәр йөгергәндә», 1925) һәм символизм (Х. Такташ) формасында таралыш алуы.

Революция һәм Гражданнар сугышын сәнгати яктан аңлау омтылышлары: революция вакыйгаларына, яңа тормыш төзүгә, күмәкләштерүгә багышланган героик повесть һәм хикәяләрне торгызу. 20 нче елларда поэзиянең үсеш үзенчәлекләре: аның чынбарлык белән якынаюы; лирика һәм эпосны синтезлау; көндәлек тормышны шигърияттә тасвирлау; жанр һәм стиль өлкәсендәге иҗади эзләнүләр (Һ. Такташ, Х. Туфан, К. Нәҗми, Г. Кутуй һ.б.).

Х. Такташ иҗатының төп этаплары: 1916-1923 («Җир уллары трагедиясе» («Трагедия сынов земли»)); 1924-1931 («Ак чәчәкләр» («Белые цветы»), «Болай... гади җыр гына» («Так… просто песня…»), «Югалган матурлык» («Утраченная красота»), «Мокамай»(«Мукамай»)). Гыйсъянчылык - милли шигъриятнең үзенчәлекле модернистик агымы (Һ.Такташ «Гыйсъян» («Гисъян», 1923); «Такташ үлде»(«Такташ умер», 1923)).

Роман жанры традициясен активлаштыру. Шәхес язмышын эпоха вакыйгалары белән эстетик рәвештә бәйләү омтылышы, еш кына революциягә кадәрге тормышны артык караңгы тоннарда яктырту. Социалистик реализм эстетикасын аның аерым таләпләре белән формалаштыру (тормышчан шигърият; характерның социаль-сәяси детерминациясе; персонажлар системасында билгеле бер амплуа, темалар даирәсе һ.б.).

Өлкән буын прозаикларының символизмны, форма өлкәсендә авангард эзләнүләрен торгызуга, символлар теленә, дини подтекстка (Ф. Әмирхан, Һ. Такташ, М. Фәйзи, К. Тинчурин, Ф. Бурнаш, Гали Рәхим һ.б.) омтылуы.

1920-нче еллардагы сатирик проза. Социалистик үзгәрешләрне иронияле аңлату омтылышы («Шәфигулла агай» сатирик шаржы, 1924, Ф. Әмирхан), гротеск һәм авторлык иroниясе.

3. 30 нчы еллар әдәбияты (1934-1941).

30 нчы еллардагы иҗтимагый-тарихи һәм әдәби тормыш. Татарстан Язучылар берлегенең беренче корылтае (1934). Шәхес культы һәм репрессияләр дулкыны. Социалистик реализм әдәбиятын формалаштыру.

Шагыйрьләрнең халык авыз иҗаты традицияләренә мөрәҗәгате творчества (Х. Туфан «Ак каен» («Белая береза»), 1933; А. Файзи «Умырзая» («Подснежник»), 1933; С. Хаким «Юксыну» («Тоска»), 1938). Җыр жанрын активлаштыру.

Яңа кешене романтик сурәтләү человека (Г. Кутуй «Тапшырылмаган хатлар» («Неотосланные письма»), 1935). Прозаикның иҗат манерасы үзенчәлекләре, повесть композициясе.

Эмиграциядә иҗат ителгән туган як әдәбияты.

11 класс.

1 бүлек. XX гасырның беренче яртысында туган як әдәбияты (1941-1950 нче еллар ахыры).

1. Бөек Ватан сугышы чоры әдәбияты (1941-1945).

Бөек Ватан сугышы һәм татар язучылары. Сугыш елларында әдәбиятның роле. Шигърият үсеше, проза һәм драматургиянең «кече» жанрлары. Патриотик пафос. Төп тема - ватанны тышкы дошманнардан саклау.

Сугыш еллары шигъриятенең төп образлары, мотивлары һәм поэтикасы, шигъри жанрлар үсеше. Шигъриятә публицистлык көчәюе. Изгелек һәм явызлыкның традицион конфликты белән янәшәлектә Ватан сакчысы белән дошман арасындагы конфликтны тирәнәйтү максатыннан әкияти-мифологик сюжетларга, төзелешләргә, образларга мөрәҗәгать итү мөмкинлекләре булган баллада жанрына кызыксыну арту.

М. Җәлил иҗаты. Шагыйрьнең идея-эстетик карашлары эволюциясе. Фронт лирикасы үзенчәлекләре (Сборник «Тупчы анты» («Клятва артиллериста»)). «Моабит дәфтәрләре» шигырьләр циклы һәм аны Ватанга кайтару тарихы. Татар шигъриятен үстерүдә М. Җәлил иҗатының роле һәм әһәмияте.

Ф. Кәримнең фронт шигърияте. Лирик герой-солдатны, яклаучыны чагылдыру үзенчәлекләре. Поэма жанрын үстерү һәм шагыйрь иҗатында романтик тенденцияләрнең көчәюе.

Прозаның кече жанрларын, беренче чиратта, нәсер жанрын активлаштыру. Хикәянең очерк белән якынаюы. Капма-каршы процесс - хикәя жанрының эстетик кысаларын киңәйтү. Фәлсәфи-психологик юнәлеш бирүнең өстенлеге, Ә. Еники, И. Газиның башлангыч иҗатында сугышка күңел кичерешләре күзлегеннән, гомумкешелек кыйммәтләре югарылыгыннан карарга омтылу (Ә.Еники «Бала» («Дитя», 1941), «Бер генә сәгатькә» («Только на час», 1944), «Ялгыз каз» («Одинокий гусь», 1943); И.Гази «Ана» («Мать», 1942), «Малай һәм эт» («Мальчик и собака», 1943)).

Сугыш еллары повесте: сан ягыннан кимү, публицистик пафос көчәю. Лирик тәүбә традицияләрен торгызу. Ф. Хөснинең мәхәббәт һәм тугрылык, дуслык һәм хыянәт турында сөйләгән, лирик һәм психологик башлангыч көчле булган, сугышны кешеләрнең әхлакый чисталыгын һәм тәртибен бәяләргә мәҗбүр иткән сынау мизгеле буларак карый торган «Йөзек кашы» («Перстень», 1942) повесте. Г.Кутуйның «Рөстәм маҗаралары» («Приключения Рустама», 1944) повестенда җиңүгә ныклы ышаныч белән ярашкан күзгә күренми торган була алу гипотезасын тормышка ашыру турындагы мавыктыргыч маҗаралы форма.

2. *Сугыштан соңгы чор әдәбияты (1945-50 еллар).*

Сәяси һәм әдәби-иҗтимагый вәзгыять: җиңү шатлыгы, тормышны яхшырту өмете. Татар әдәбиятында уңай герой турында бәхәсләр.

Бөек Ватан сугышы темасы төп тема булып кала бирә: очерклык сизелә, маҗаралы башлангыч, психологизм, героик-романтик линия үсү дәвам итә. Туган як прозасына тормышның җитештерү, этик проблемаларына багышланган социаль-көнкүреш хикәяләре кайта. Тыл тормышын фронт белән бер бәйләнештә сурәтләгән, сугыш белән кеше рухының бөеклеген, холкының ныклыгын һәм хис-тойгыларның тирәнлеген сынаган бөек

фаҗигане кешеләрнең ничек кабул итүен ача торган әсәрләр аеруча популярлаша. Мондый күрсәтмә драматургиядә дә өстенлек итә.

Озак вакытлы өзеклектән соң, 1950 елларда роман жанры кабат яңарыш чорын кичерә, героик-романтик, биографик һәм автобиографик, социаль-психологик, героик-революцион төрләр белән баетыла. Бу елларда әдәбиятта яңа тормыш төзү, күмәкләштерү, совет кешесен тәрбияләү, немец басып алучыларына каршы героик көрәш проблемалары өстенлек итә. 1950 еллар романнарын берләштерүче үзәк булып сюжет нигезендә яткан юл, хәрәкәт (геройның күченүе, геройның эчке трансформациясе, җиңүгә юл, иске тормыштан яңага күчү символы) мотивы тора. Роман жанры татар әдәбиятына тормышчанлыкны бозмыйча, барлык нечкәлекләрендә борылыш чорлары панорамасын яңадан күзалларга һәм кешенең эчке дөньясында, психикасындагы үзгәрешләрне күзәтергә мөмкинлек бирә.

1950 еллар повестьлары татар авылын бөтенләй икенче яктан ача, тормышка иске һәм яңа карашлар арасындагы конфликт совет чынбарлыгының күп кенә проблемаларын яктырта. Бер яктан, авторлар кешенең дөньяны яңадан төзү сәләтенә ышанган, һәм шуңа күрә игътибар үзәгендә фидакарь герой-активистлар булган. Икенче яктан, повестьларда колхоз төзелешенең бөтен кискенлеге, киеренкелеге, югары постларда утыручыларның тар фикерлелеге, аларның әхлакый яктан череп таркалуы һәм шәхси матди баюга омтылышы бөтен үткенлегендә ачыла. («Саз чәчәге» («Болотный цветок», 1955), «Рәшә» («Марево», 1962) А. Еники, «Авыл өстендә йолдызлар»(«Любовь под звездами», 1955) Ф. Хусни). Эпик әсәрләр һәм лириканың аерым бер билгеләре якынаю тенденциясе, хикәяләү субъективизациясе XX гасырның икенче яртысы прозасында әйдәп баручыларның берсе булды.

Сугыштан соңгы татар әдәбияты совет тормышын төзү романтикасын югалта - аңа алмашка рәхимсез стандарт килә, ләкин аны шәһәрнең социалистик яңарышында таба. Г. Ахуновның «Хәзинә» («Клад», 1963), Г. Әпсәләмовның «Сүнмәс утлар» («Огонь неугасимый», 1958), И. Газиның «Гади кешеләр» («Обыкновенные люди», 1955) романнарында язучыларның, һәркем анда хезмәт ярдәмендә бәхет табарлык итеп, кешеләрнең дөньяны үзгәртеп корырга сәләтлелегенә ышанычлары күчерелә.

Прозаны лириклаштыру, шәхси аңда дөньяны күзаллау, хикәяләү һәм монологизация, мәгънәви һәм образлы тулылылык, тропларның катлаулылыгы әйдәп баручы прозаикларның (Ә. Еники, Ф. Хөсни, М. Мәһдиев, Г. Сабитов, А. Баянов, М. Галиев һ.б.) әһәмиятле үзенчәлеге булды.

Шигърияттә сугыш еллары фаҗигасен, югалту ачысын бәяләргә омтылу, җиңүче солдат өчен горурлык хисләре тәрбияләү омтылышы берләштерүче башлангыч булды, шулай ук хезмәт темасының алга таба үсеше күзәтелә. Шул ук вакытта фәлсәфи һәм социаль-сәяси башлангычлар көчәя.

Х.Туфан иҗатының этаплары. Уңышлылык. Стиль һәм поэтикасы үзенчәлекләре («Агыла да болыт агыла» («Летят облака»), «Кайсыгызның кулы җылы» («Чьи руки теплее»), «Чәчәкләр китерегез Тукайга» («Принесите цветы Тукаю»), «Киек казлар» («Дикие гуси»), «Сиңа» («Тебе»), «Әйткән иден»(«О сказанном тобой») һ.б.).

2 бүлек. XX гасырның икенче яртысында туган як әдәбияты (1956-1990 еллар).

50 нче-80 нче еллар ахырында сәяси һәм әдәби-иҗтимагый хәл.

«Җылылык» (февраль 1956-август 1968), торгынлык чоры (җитмешенче еллар). Реабилитацияләнгән язучылар әдәбиятына кайту. Бу елларның әдәби процессында ике тенденция: 1) рәсми, марксизм-ленинизмның идеологик кыйммәтләренә таяна; 2)

традицион-гуманистик, күпгасырлы татар әдәбиятының әхлакый-эстетик кыйммәтләренә нигезләнгән. Ул еллардагы проза һәм драматургиядә "критик юнәлеш" формалаштыру.

Илнең иҗтимагый-мәдәни тормышында "җылылык" әдәби әйләнешкә элек табуизацияләнгән темалар һәм мотивлар кертте.

Хикәя жанрында бу, барыннан да элек, шәхес культы темасы. Шулай ук беренче тапкыр эмиграциядә яшәргә мәҗбүр булу проблемасы да кузгатылды («Безнең өй өянкеләр астында иде», 1967 м. Юныс). Моннан тыш, жанр язучыларга укучы игътибарын тоталитаризм идеологиясе нәтиҗәсе булган тискәре күренешләргә юнәлтергә мөмкинлек бирә: туган телне югалту, милләтара никахлар, рухи кыйммәтләрне һәм милли традицияләрне югалту (Ә.Еники «Әйтелмәгән васыять», 1955), («Туган туфрак», 1959), (Ф. Латыйфи “Кояш баеганда”, 1978), (Ф.Хөсни “ Рустик", 1988). Милли рухны саклау чыганагы буларак, рухи нигезне эзләү авторларны татар авылына «кайтара».

Әдәбиятны милли нигезгә кайтару: гуманизмга, гомумкешелек кыйммәтләренә, форма өлкәсендәге экспериментларга. Үткәндәге иҗади эзләнүләр белән диалог. Әдәбиятның яңалыкка омтылышы: яңа жанр формаларына, темаларына мөрәҗәгать итү, әдәби герой өлкәсендә эзләү.

Ватан, ил, халык образларын эпик рәвештә гәүдәләндерү; шәхес һәм җәмгыять арасындагы мөнәсәбәтләр, гражданлык хисе, халык язмышлары, кешенең рухи дөньясы, чорның кыйммәтләре турында уйланулар. Бәйсезлек, шәхес иреге һәм фикер иреге турында проблемалар кую. 1917нче елгы инкыйлабны башкача бәяләү һәм аннан соңгы яңа тормыш, коллективлашуның трагик нәтиҗәләре һәм шәхес культы, көчле шәхесне деградацияләү, татар халкы өстенә төшкән сынаулар барлыкка килүе. (Н. Фәттах, А.Гыйләҗев, Г. Ахунов һ. б.)

«Кече Ватан» әсәрләрендә субъективлыкны арттыру, тартма композициясе конструкциясен (М.Мәһдиев «Бәхилләшү», 1989, «Торналар төшкән җирдә», «Кеше китә – җыры кала», 1978) куллану хикәяченең агымдагы ассоциацияләре теләге белән тарихи үткән образны коруга китерә. Милли фикерләүгә, милли сыйфатларга, гореф-гадәтләргә игътибар арта, шул исәптән дингә дә, татар халкының сәнгати фикерләвенә игътибар көчәйтелә һәм Совет строен идеальләштерүдән баш тартыла. Тәнкыйть тенденцияләре көчәя, әхлакый түбәнәюнең төп сәбәбе - кешенең үз тамырлары белән рухи элемтәсенең югалуында. Мәһдиев геройлары узганнардан кеше өчен генә түгел, халык өчен дә таяныч ала. Киләчәктә булмаячак кыйммәтләргә, үткәннәр үрнәк булып тора, моңа кешеләрнең, гореф-гадәтләрнең, бәйрәмнәрнең, көнкүреш детальләренең һ. б. китүе этәргеч булып тора.

60-80 нче елларның икенче яртысында поэзия үсеше юллары. Стиль доминантларын үзгәртү («эстрада» шигърият һәм «тын» лирика турында дискуссияләр). «Яңгыравыклы» шигърияттән, публицистлыктан китү. И. Юзеев иҗатындагы лиро-эпик жанр: лирик-романтик стильнең үзенчәлеге; фәлсәфәчелек; фольклор-мифологик кушылулар; хисләр һәм уйлар гармониясе, "мәңгелек" темаларны шигъри аңлау һ. б.

XX гасырның икенче яртысыннан башлап туган як поэзиясе әкренләп гражданлык позициясе күрсәтүчегә әверелә, еш кына чынбарлыкка карата тәнкыйди караштa, ачык формада түгел, ә «эзоп теле» алымнарын кулланып, шартлы образлар һәм символлар, ассоциацияләр аша, бу исә авторлардан зур осталык таләп итә. (Г.Афзал, Ш. Анак, И. Юзеев, Роб. Әхмәтҗанов).

Шигъри авангард. Яшь шагыйрьләр килүе, форма һәм стильләр өлкәсендә сәнгати эзләнүләр. Татар шигъриятендә романтик, модернистлар (Р.Фәйзуллин, Р.Гаташ, Р.Харис

һ. б.) тенденцияләрен торгызу. Шигърияттә интеллектуаль башлангыч мөһим роль уйный башлады, әмма еш кына метафорларда, ассоциацияләрдә, укучыда (М.Әгъләмов, Зөлфәт, М. Галиев, З. Мансуров) көчле хис – тойгылар тудырган символлар ярдәмендә чагылды. Шигърияттә “яңгыравыклы" поэзиядән, публицистлыктан китү күзәтелә. Формалар һәм стильләр өлкәсендә сәнгать эзләнүләре фәлсәфәгә тартылуда, фольклор-мифологик башлангычларга (И.Юзеев, М. Әгъләмов, Зөлфәт, Р. Фәйзуллин һ. б.) мөрәҗәгать чагыла.

Бу елларның драматургиясе халык тормышына һәм халык холкына борылыш белән көчле (Х.Вахит, А. Гыйләҗев, Ш. Хөсәенов, и. Юзеев, т. Миңнуллин һ. б.).

Т. Миңнуллин иҗаты һәм аның төп сыйфатлары: ("Нигез ташлары”, “Дуслар җыелган җирдә”, “Үзебез сайлаган язмыш”, Ай булмаса – йолдыз бар, «Әлдермештән Әлмәндәр», “Моңлы бер җыр” һәм башкалар).

Т.Миңнуллинның драматургиясендә милләтне торгызу һәм саклау проблемасы («Илгизәр плюс Вера», «Төш»). Милли эстетик идеал үзенчәлеге.

1980-1990 елларда җәмгыятьнең кеше язмышы һәм бәхете өчен җаваплылыгы темасы туа. Ул Социалистик реализмнан баш тартуга китерә. Кайбер язучылар иҗатында социалистик реализмга хас алымнар публицистик юнәлеш ала (Г.Бәширов, Г. Ахунов).

3 бүлек. XX-XXI гасыр туган як әдәбияты (1990-2016 еллар).

Бу исә әдәби процессның төрле дәрәҗәләрендә ачыкланган кайбер тенденцияләрдә чагыла. Психологизм сыйфатлы үзгәрә: персонажлар психологиясе тышкы социаль процессларны чагылдыру гына түгел, ә кешенең рухи тормышын киң фәлсәфи яктан чагылдыруда да. Әдәбиятта критик башлангыч үзгәртеп корыла: тоталитар үткәне (язучылар тоталитар системада кеше проблемасына мөрәҗәгать итә), советтан соңгы чынбарлык тәнкыйтьчел мөнәсәбәткә әверелә. Шуннан - күп кенә әсәрләрнең публицистик башлангычы. Шул ук вакытта милли тематикага (тарих, мифология, дин) кызыксыну арта, авторларның милли мәдәниятнең константларын ачыкларга, милли тәңгәллек нигезләрен табарга омтылуы күзәтелә. Бу юнәлештә сәнгатьчә эзләнүләр төрле.

Прозада яңа тенденцияләр кеше һәм җәмгыятьнең таркалу һәм деградацияләү билгеләрен торгызуда («Балта кем кулында " романы, А. Гыйләҗев, 1989), тоталитар үткәннәрне бәяләү тәҗрибәсе буларак социаль һәм экзистенциаль башлангычның кушылуда ("Саташып аткан таң” роман–трилогиясе, Ф. Сафин, 2003 һ. б.), шәхес культын хөкем ителүдә (“Колыма хикәяләре” повесте, И. Сәлахов, 1989; “Ягез, бер дога” романы, А. Гыйләҗев, 1991-93) чагыла. Гасырлар буена туган як прозасында җәмгыятьтә оешмаганлык, идеологик тыкшынулар фонында интерпретацияләнә торган замандашның күңелендә канәгатьсезлек хисе кискен көчәя. Тарихи романнар, халыкның ерак һәм якын тарихын яңадан аңлау белән беррәттән, кешене татар халкының үткәненә кагылышлы догматлардан, иллюзияләрдән азат итү омтылышы белән аерылып тора.

Реалистик яки романтик парадигма кысаларына туры килми торган әсәрләр барлыкка килү. Ф.Бәйрәмованың экзистенциаль–психологик пландагы повестьлары («Болын» 1983, «Битлек» 1983, «Күл балыгы» 1984 һ. б.) туган як прозасының жанр парадигмасын киңәйтәләр, психологизм алымнарын, символларны һәм метафорик образларны куллануның яңа мөмкинлекләрен ачалар. Дини һәм мифологик символика, социаль конкретика белән тоташтырылып, Бәйрәмова төрле сәнгать алымнары ярдәмендә повестьларның фәлсәфи кырын барлыкка китерә, аларда әсәрләрне субъективлаштыру, «аң агымы», геройларның халәтләре – йокы, галлюцинация, саташу - укучы алдында кеше психологиясен ача, бу совет әдәбиятында барлыкка килгән традиция фонында балерминизм сәнгати новаторлык буларак күрсәтелә.

Кайбер авторлар милли мифларга һәм архетипларга мөрәҗәгать итә (Н. Гыйматдинова, Г.Гыйльманов, Ф. Бәйрәмова). Бу язучыларның прозасында реаль тормыш картиналары мифологик фантастика белән үрелеп бара: мифологик код авторларга заманнан читтә тарихи универсалияләргә чыгарга мөмкинлек бирә. Бу инвариант кабул итү танылган язучыларның неомифологик юнәлешкә кертелергә мөмкин булган әсәрләрендә төрлечә репрезентлана. Н.Гыйматдинованың әсәрләрендә геройлар ике дөнья – реаль һәм фантастик чиктә. Беренчесе – тәнкыйди сурәт объекты, еш кына югалган (эчүчелек, әхлакый хис югалу һ.б.); икенчесе – идеаллаштыру предметы: мәхәббәт, игелек, изгелек дөньясы. Контрастны кабул итү, ахыр чиктә, укучыны этик һәм эстетик антиномияләргә кертеп, төп структуралаштыручы алымга әверелә: яхшылык һәм явызлык, матурлык һәм ямьсезлек, Ак Һәм Кара (игелек һәм явызлык символлары буларак). Мифологик код куллануның икенче вариантын Г. Гыйльмановның “Албастылар” 2001 романы тәкъдим итә. Мифологик җан ияләре – албастылар – яши торган ирреаль, фантастик дөнья язучыда символик мәгънәгә ия: бу кеше җанының кара ягы, ул һәр кешедә бар. Геройның кара көчләргә каршы торуы - үзенә күрә «күләгә» (архетик мәгънәдә) белән көрәшүе, бу исә Г.Гыйльманов романының гыйбрәтле булуы турында сөйләргә мөмкинлек бирә. Хәзерге татар прозасында миф һәм архетипны актуальләштерү авторларның мифологик һәм дини кодларны, мәсәлән, Ф.Бәйрәмованың «Алыплар илендә» повестендә (2002) берләштерү омтылышында чагыла. Аның «Соңгы намаз» романы дини әдәбият үрнәге булып тора.

Бу еллар поэзиясендә жанр һәм жанр формаларының күптөрлелеге. Суфичылык шигърияте традицияләрен, урта гасыр көнчыгыш жанрларын һәм жанр формаларын, XX гасырның беренче өлешендәге модернистлык экспериментларын торгызу омтылышлары.

Шигырьләрдә постмодернистик элементлар, "мәңгелек" темаларга кызыксыну, гореф-гадәтләрне һәм шигъри яңалыкларны синтезларга омтылу (Р. Зәйдулла, Р. Аймат, Л. Гыйбадуллина, Йолдыз) һ. б.)

Философия һәм психологик тирәнлеккә тартылу хәзерге туган як әдәбиятының аерылып тору үзенчәлеге булып тора. Дөньяның милли картинасын сурәтләү, милли характерны һәм хәтта милләт образын торгызу омтылышы зур күренеш булды. Төрле жанр парадигмнары диалогы алып барыла. Шулай, З.Хәким иҗатында ике юнәлеш ачык күренә: социаль-фәлсәфи һәм сатирик. «Курку» повесте һәм «Гөнаһ» романы – социаль-фәлсәфи прозаның ачык мисаллары. З.Хәким прозасында сатирик линия «Агымсуда ни булмас» романы (1995) һәм «Кишер басуы» повесте (1995) белән тәкъдим ителә. Уенны кабул итү күп очракта әлеге әсәрләрнең поэтикасын билгели. Кешеләр дөньясы үзенчәлекле «антимир» буларак сурәтләнә, анда татар авылы өчен традицион кыйммәтләргә урын юк. Бу кыйммәтләрне җимерү социаль-тарихи контекстта, 1980 - 1990 еллар чигенең социаль болганыш чоры белән детерминацияләнә.

Туган як әдәбиятында шартлы-метафорик һәм ассоциатив проза. Социаль антиутопия (З.Хәким "Кишер басуы"), Ф. Латыйфиның социаль-психологик антиутопиясе («Бәйсез этләрне атарга»), социаль-фәлсәфи антиутопия (М. Кәбиров «Сары йортлар сере»). Сәнгатьнең классик парадигмнары трансформациясе. Мәсәлән, М.Кәбировның «Мәхәббәттән җырлар кала» повестенда (2004) Таһир һәм Гөлзилә геройларының мәхәббәт тарихы сюжет барлыкка китерүче, урта гасыр Көнчыгыш әдәбиятында укучыны традицион мәхәббәт мотивына җибәрүче аллюзиягә әверелә. Шуның белән бергә, гадәти булмаган мәхәббәт тарихы милләтара конфликтларның, Чернобыль авариясенең, чечен сугышының фаҗигале тарихы белән үрелеп бара. Романтик повестьларның (А.Сәлах, Р.

Бәшәр һ. б.) парадигмасына әйләнә-тирә дөньяны кабул итүнең экзистенциаль принциплары, әсәрләрнең кыйммәтле ориентацияләрен үзгәртә.

Бу чордагы туган як әдәбиятының төп лейтивы -милләт язмышы, ул XX гасыр башындагы әдәбият белән интертекстуаль элемтәне тәэмин итә. Шагыйрьләр һәм язучылар, драматурглар төрле ысуллар белән әлеге проблемага карата җәмгыятьнең билгеле бер өлеше фикерен һәм фикерләрен белдерергә омтыла.

4 бүлек. Әдәбият теориясе

Әдәбият төре һәм жанры. Әдәби әсәрләр: эпос, лирика һәм драма. Жанр. "Жанр хәтере". Эпик жанрлар: роман, повесть, хикәя. Лирик жанрлар: пейзаж лирикасы, гражданлык лирикасы, интим лирика, фәлсәфи лирика. Драма жанрлары: комедия, трагедия, драма. Лиро-эпик жанрлар: сюжетлы шигырь, мәсәл, баллада, нэсер (шигырьләрдә проза), поэма.

Әдәби әсәрдә образлар. Образ, символ, деталь, аллегория. Кеше образлары: төп герой, икенче дәрәҗәге герой, гамәлдә катнашучы персонажлар, җыелма образлар. Персонаж, характеры, тибы. Лирик герой, повесть, лирик "мин", автор образы, автор позициясе. Табигать образлары, образлар-әйберләр, мифологик образлар, фантастик образлар, архетип.

Әдәбият. Формасы һәм эчтәлеге. Эчтәлек: вакыйга, подтекст, контекст. Конфликт, сюжет, сюжет элементлары. Композиция. Тема, проблема, идея, пафос. Идеал. Сурәтләнгән дөнья. Пейзаж, портрет. Психологизм. Сәнгать әсәрендә урын һәм вакыт, хронотоп. Текст: эпиграф, багышлау, көчле позиция.

Әдәби иҗат. Сәнгать чаралары һәм стиль. Сәнгать алымнары: кабатлау, параллелизм, каршы тору, ретроспекция. Тел һәм стилистик чаралар (троплар, лексик, стилистик, фонетик чаралар). Нәфис сүз: хикәя, диалог, монолог. Лирик чигенүләр. Шигырь һәм проза сөйләм формаларының үзенчәлекләре. Ритм, рифма, шигырьләр, строфа. Шигырь. Көлке формалары: юмор, сатира, сарказм. Автор стиле: юмористик, трагик, экзистенциаль, публицистик һәм башкалар.

Әдәбият тарихы. Традицияләр һәм новаторлык. Дини әдәбият, дөньяви әдәбият.

Әдәби процесс. Әдәби процесс һәм әдәбиятны үстерүдә чорлар турында төшенчә.

Әдәби юнәлеш һәм агым. Реализм. Романтизм. Модернизм. Мәгърифәтчелек, критик реализм, социалистик реализм. Крестьян реализмы, сентименталь реализм, интеллектуаль реализм. Импрессионизм. Экспрессионизм. Гисъянизм. Символизм. Экзистенциализм.

5 бүлек. Күзәтү темалары

Төрки-әдәби мәгълүматлар. Борынгы һәм урта гасыр төрки-татар әдәбиятының үсеш этаплары.

Болгар-татар әдәбияты (XII-беренче яртысы XII гасыр), Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф»поэмасы.

Алтын Урда чорындагы төрки-татар әдәбияты.

Казан ханлыгы чорындагы татар әдәбиятының гомуми характеристикасы.

Урта гасыр әдәбияты.

Татарларда мәгърифәтчелек хәрәкәте.

Каюм Насыйриның фәнни һәм әдәби эшчәнлеге(1825-1902).

Мәгърифәтчелек әдәбиятының барлыкка килүе.

XX гасыр башында татар әдәбияты.

Габдулла Тукайның тормышы һәм иҗаты (1886-1913).

Дәрдемәнднең тормышы һәм иҗаты (1859-1921).

С.Рәмиевнең тормышы һәм иҗаты (1880-1926)

Фатих Әмирханның тормышы һәм иҗаты(1886-1926).

Гаяз Исхакыйның тормышы һәм иҗаты (1878-1954).

Галимҗан Ибраһимовның тормышы һәм иҗаты (1887-1938)

Татар әдәбияты 1917 елдан соң. Пролетариат диктатурасы идеологиясенә нигезләнгән сүз сәнгатендә яңа юнәлеш барлыкка килү.

Х. Такташ иҗаты этаплары (1901-1931).

К. Тинчуринның тормышы һәм иҗаты.

1920-30нчы елларда иҗат алымнары һәм юнәлешләре күптөрлелеге.

Х. Туфан иҗаты этаплары (1900-1981).

Бөек Ватан сугышы, аның әдәбиятка йогынтысы.

М. Җәлил тормышы һәм иҗаты (1906-1944).

Сугыштан соң туган як әдәбияты.

Ә. Еникинең тормышы һәм иҗаты (1909-2000).

Туган як әдәбиятының 1960-1980 елларда милли гореф-гадәтләргә әйләнеп кайтуы. Драматургия.

Т. Миңнуллин иҗаты.

Ш. Хөсәенов иҗаты.

Возникновение новых жанров, появление новых тем, мотивов и литературных форм в прозе и поэзии.

Яңа жанрлар барлыкка килү, яңа темалар, мотивлар, прозада һәм шигърияттә әдәби формалар барлыкка килү.

А. Гыйләҗев прозасы.

М. Мәһдиев прозасы.

Р. Фәйзуллинның поэзиясе.

М. Әгъләмова поэзиясе.

И. Юзеев иҗаты.

XX-XXI гасыр чигендә татар әдәбиятын үзгәртеп кору: совет һәм советлардан соңгы чорны тәнкыйди бәяләү, халыкның ерак һәм якын тарихын яңадан аңлау.

Дөньякүләм әдәби процесс Татар, рус һәм чит ил әдәбиятлары арасында төрле элемтәләр. Мәңгелек темалар һәм образлар.

6 бүлек. Яңа материалны үзләштерү Дәреслек, сүзлек белән эш итә белү.

10-11 сыйныфларда укучыларның телдән һәм язма сөйләмен үстерү түбәндәге юнәлешләрне үз эченә ала:

Укучыларның уку компетенцияләрен үстерү нигезләре буларак рецептив эшчәнлек: төрле жанрдагы сәнгать әсәрләрен аңлы, иҗади, сәнгатьле уку, шигъри яки проза текстларыннан өзекләр ятлау; язучының (сайлап алынган яисә тәкъдим ителгән автор) тормыш юлы һәм иҗаты турында, туган як әдәбияты тарихының аерым чоры турында сөйләү; әдәби әсәрләрнең жанрына, юнәлешләренә һәм агымнарына каравын билгеләү.

Әсәрнең сәнгать структурасына керү рәвешләре буларак репродуктив эшчәнлек: текстка телдән комментарий; мәгълүмат чыганаклары (сүзлекләр, белешмәләр, энциклопедияләр, электрон чаралар) белән максатчан эш; вакытлы матбугат материалларына мөрәҗәгать итү; конспектлау һәм тезислау.

Язучы поэтикасын һәм чорын иҗади фикерләү төрләре буларак эзләнү эшчәнлеге: проблемалы сорауларга җаваплар эзләү; план төзү; сәнгать әсәренә рецензия язу; имла

элементлары белән инша язу; сүз белән рәсем ясау һәм телдән мини-инша яки доклад-хәбәр сөйләү.

Әдәби иҗат һәм әдәбият чоры турында тирәнтен уйлап эзләнү эшчәнлеге: әдәби текстны тулаем анализлау; татар әдәбияты тарихының аерым чорларын бәяләү; әдәбият тарихының төрле этапларын чагыштыру; рефератлар һәм индивидуаль проект тикшеренү эшләре; әдәби әсәр, язучы (яки шагыйрь) иҗаты, тарихи-мәдәни күренешләр буенча инша.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ОСНОВНОГО СОДЕРЖАНИЯ УЧЕБНОГО КУРСА

10 класс (1 ч. в неделю, всего 35 ч.)

Ведущая тема: История литературы родного края (до середины XX века)

№ п/п	Количество часов	Содержание учебного материала
1.	1 ч.	**Древнетюркская литература.** Историко-литературные сведения о тюрках и предках татар в V-XII вв. Древние тюркские государства, религиозные верования и письменность древних тюрков. Тюрко-татары в контексте Восток и Запад. Этногенез казанских татар. Орхоно-Енисейские памятники,отражение в них истории, верований, особенностей художественного мышления древних тюрков. Первый тюркский автор Йоллыг-Тегин, подписавший под текстами резвернутых эпитафий в честь Бильге-кагана и Кюль-тегина. «Диване лөгат эт-төрк» («Словарь тюркских наречий»), «Котадгу белек» («Благодатное знание», 1069) Юсуфа Баласагунского. Тюркские поэты-суфии XII века Ахмед Ясави и Сулейман Бакыргани**.**
2.	1 ч.	**Средневековая литература родного края.** Повторение и дополнение, систематизация ранее полученных знаний. Основные тенденции и этапы развития литературы родного края в Средневековье, генезис литературного творчества.
3.	2 ч.	**Булгаро-татарская литература (XII- первая пол.XIII вв.)** Развитие литературы под сильным влиянием арабо-персидской мусульманской культуры. Ходжа Ахмед ал-Булгари, его книги «Тарикать әл–болгария» («Суфийский путь булгар»), «Әл-фаваид» («Пользы нравоучения»), «Әл-Җәмигъ» («Всеобъемлющий»). Писатель и ученый Дауд Сувари Саксини, книга дидактико-назидательного характера на персидском языке «Бахджат ал-энвар мин хакикат ал-асрар»

		(«Красота лучей из истины тайн»). Труд по медицине «Ат-тирйак» («Большое противоядие», 1220-1221) Таджеддина Булгари. Ученый, историк Ягкуб ибн Нугман, «История Булгара». Знаковое произведение периода Булгарского государства – поэма Кул Гали (ок.1183-между 1233 и 1240)«Кыйссаи Йосыф» («Сказание о Йусуфе», 1233).
4.	2 ч.	**Литература родного края эпохи Золотой Орды (вторая пол.XIII-первая пол.XVвв.).** История и культура Золотой Орды. ТворчествоКутба («Хөсрәү вә Ширин» («Хосров и Ширин», 1342), Саифа Сараи («Гөлстан бит-төрки» («Гулистан бит-тюрки», 1391), Хорезми «Мәхәббәтнамә» («Книга любви», 1353) как основа художественногонаследия данного периода. Романтизм восточного типа. Религиозно-суфийское направление в тюрко-татарской литературе: «Кыйссас әл-әнбия» («История пророков», 1310) Рабгузи, «Нәһҗ әл-фәрадис» («Путь в рай», 1358) Махмуда Булгари.
5.	2 ч.	**Литература родного края периода Казанского ханства (вторая пол. XV – первая пол. XVI вв.).** Общая характеристика литературы родного края эпохи Казанского ханства – начального периода собственно национальной литературы (Мухаммед Амин, Кул Шариф, Умми Камал). Гуманистическая дидактика поэм «Төхфәи мәрдан» («Дар мужей») и «Нуры содур» («Свет сердец») поэта Мухаммедьяра.
6.	1 ч.	**Литература родного края позднего Средневековья (вторая пол.XVI-первая треть XIX веков)**. Появление в литературе исторических хроник и героических повествований. Отражение кризисного состояния татарского общества в хикметах – философских изречениях Мэвла Колый. Сдвиг в сторону развития светской литературы с начала XVIII в.. Религиозное реформаторство: Таджеддин Ялчыгул (1768-1838), ГабденнасрКурсави (1776-1812). Творчество Г. Утыз Имяни (1754-1834) как переходное явление от Средневековья к эпохе просвещения.
7.	1 ч.	**Литература родного края XIX века.** Повторение и дополнение, систематизация ранее полученных знаний. Особенности общественной и культурной жизни татар в XIXвеке. Появление просветительской идеологии, новых жанровых и стилевых структур, которые стали основой для становления

		татарской светской национальной культуры XX в. Трансформация традиций средневековой религиозно-дидактической и суфийской литературы. Использование в новых условиях традиций средневековой религиозно-дидактической и суфийской литературы (А.Каргалый, Х.Салихова, Ш. Заки, Г.Чокрый и др.). Романтические поэмы-сказания Бахави («Бүз егет» («Буз джигит»), Ахмета Уразаева Курмаши («Таһир и Зөһрә» («Тахир и Зухра»). Просветительское движение у татар. Просветительская деятельность Г. Курсави, И. Хальфина, К. Насыри, Ш. Марджани, Х. Фаизханова, И. Гаспринского и др. Научная и литературная деятельность Каюма Насыри(1825-1902). Традиции восточной обрамленной повести в сказаниях «Әбугалисина» («Ибн Сина») и «Кырык вәзир турында» («О сорока везирях»).
8.	1 ч.	Становление реалистической поэзии в творчестве Акмуллы (1831-1895), Якова Емельянова (1848-1898) и др. Габделжаббар Кандалый (1797-1860) – один из своеобразных поэтов данной эпохи.
9.	2 ч.	Становление татарской реалистической прозы. Национальный колорит в прозе Мусы Акъегетзаде (1864-1923) и Захира Бигиева (1870-1902). Проза Закира Хади (1863-1933) и Шакира Мухаммедова (1865-1923) как переходное явление от просветительского реализма к критическому. Сатирическое изображение купцов в рассказах Шакира Мухаммедова («Япон сугышы, яки Батыргали агай» («Японская война или Господин Батыргали»)). Развитие жанра саяхатнамэ.
10.	1 ч.	**Литература родного края начала XX века.** Культурно-общественная и литературная ситуация в начале XX века.Трансформация эстетической, общественной мысли у татар. Синтез восточных и западных традиций в литературе. Плюрализм художественных поисков, литературных направлений, течений, стилей, приемов и т.д.
11.	2 ч.	*Поэзия родного края начала XX века.* Габдулла Тукай (1886-1913) – выдающийся татарский поэт, лирик и сатирик, публицист и литературный критик. Традиции средневековой восточной литературы в поэзии и прозе Тукая. Переводы басен Крылова. Уральский и Казанский периоды творчества Г. Тукая.
12.	1 ч.	Творчество Сагита Рамиева (1880-1926). Основные гисьянистские (бунтарские) мотивы в поэзии Рамиева.
13.	2 ч.	Творчество Дэрдменда (Закира Рамиева, 1859-1921). Особенности философскойлирики Дэрдменда, тяготение

		поэта к историческим конфликтам, к национальной и общечеловеческой тематике, экзистенциальным мотивам.
14.	4 ч.	*Проза родного края начала XX века.* Фатих Амирхан(1886-1926). Критика феодальной косности, утверждение просветительских идеалов, утопических воззрений в сатирической повести «Фәтхулла хәзрәт»(«Фатхулла хазрет»). Художественные эксперименты в творчестве Амирхана. Творчество Гаяза Исхаки (1878–1954) в контексте истории литературы родного края. Просветительский период творчества писателя (1897-1904). Творчество Исхаки в десятые годы (1911-1918). Разоблачение политики национально–колониального гнета, насильственной христианизации в романтической трагедии «Зөләйха»(«Зулейха», завершена в 1912 г.).
15.	2 ч.	Шариф Камал (1884-1942) – углубление принципов критического реализма в повести «Акчарлаклар» («Чайки»), импрессионистический стиль произведений Шарифа Камала. Комедия «Хаҗи әфәнде өйләнә»(«Господин Хаджи женится»). Галимджан Ибрагимов (1887-1938) – выдающийся романтик в литературе родного края начала XX века. Исключительные характеры, необычные ситуации, проблема свободы личности в повести «Татар халкыниләр күрми» («Судьба татарки»). Культ любви, природы и искусства в рассказах «Уты сүнгән җәһәннәм»(«Угасший ад»), «Сөю - сәгадәт» («Любовь – счастье»), «Диңгездә» («В море»).
16.	2 ч.	*Драматургия родного края начала XX века.* Творчество Галиасгара Камала (1879-1933): от просветительства – к реализму. Романтическая драматургия Мирхайдара Файзи (1891-1928).
17.	1 ч.	**Литература родного края первой половины XX века (1917-конец 1930-х гг.).** Сложность процесса развития литературы родного края после 1917 года. Литературные традиции в новых условиях. Принципы периодизации истории татарской литературы XX века. *Литература эпохи революций и гражданской войны.* Революции 1917 года и судьба литературы родного края. Идейно-эстетическое размежевание писателей.
18.	2 ч.	*Литература 20-х годов (1921-1934).* Творческие объединения 20-х годов («Октябрь», «Сульф»). Образование РАПП и ТАПП. Существование двух течений в литературе: 1) защита свободы творчества, его многообразия; 2) стремление к нормативной эстетике,

		попытки управления литературой, преобладание этой тенденции к концу 20-х годов. Противоречивое отношение к литературному наследию. Основные этапы творчества Х. Такташа: 1916-1923 («Җир уллары»(«Трагедия сынов земли»)); 1924-1931 («Ак чәчәкләр» («Белые цветы»), «Болай... гади җыр гына» («Так… просто песня…»), «Югалган матурлык» («Утраченная красота»), «Мокамай» («Мукамай»)). Гисъянизм как своеобразное течение национальной литературы (Х. Такташ «Гисъян» («Гыйсъян» («Гисъян», 1923); «Такташ үлде» («Такташ умер», 1923)).
19.	2 ч.	Активизация романной жанровой традиции. Формирование эстетики социалистического реализма с его особыми требованиями (жизнеподобная поэтика. Стремление прозаиков старшего поколения к возрождению дореволюционных завоеваний символизма, авангардных поисков в области формы, обращение к языку символов, религиозному подтексту (Ф. Амирхан, Х. Такташ, М. Файзи, К. Тинчурин, Ф. Бурнаш, Гали Рахим и др.).
20.	1 ч.	Сатирическая проза 1920-х годов. Попытка иронической трактовки социалистических преобразований (сатирический шарж «Шәфигулла агай» («Шафигулла агай», 1924, Ф.Амирхана).
21.	1 ч.	*Литература 30-х годов (1934-1941).* Общественно-историческая и литературная жизнь 30-х годов. Активизация песенного жанра. Романтическое изображение нового человека (Г.Кутуй «Тапшырылмаган хатлар» («Неотосланные письма»,1935).
22.	1 ч.	**Повторение и обобщение изученного в 10 классе**

11 класс (1 ч. в неделю, всего 34 ч.)

Ведущая тема: История литературы родного края второй половины XX – начала XX1 веков

№ п/п	**Количество часов**	**Содержание учебного материала**
1.	1 ч.	**Литература родного края первой половины XX века (1941-конец 1950-х гг.)** Литература периода Великой Отечественной войны (1941-1945).Основные образы, мотивы и поэтика поэзии военных лет, развитие поэтических жанров. Творчество М. Джалиля. Эволюция идейно-эстетических взглядов поэта. Фронтовая поэзия Ф.

		Карима. Особенности воссоздания лирического героя-солдата, защитника. Развитие жанра поэмы и усиление романтических тенденций в творчестве поэта.
2.	2 ч.	Активизация малых жанров прозы. Сближение рассказа с очерком, раздвижение эстетических рамок жанра рассказа. Преобладание философско-психологической установки, стремления взглянуть на войну с точки зрения душевных переживаний, с высоты общечеловеческих ценностей в раннем творчестве А. Еники, И. Гази. Повесть военных лет: количественный спад, усиление публицистического пафоса. Возрождение традиций лирической исповеди. Повесть «Йөзек кашы»(«Перстень») Ф. Хусни.
3.	2 ч.	*Литература послевоенных лет (1945-кон.50-х гг.).* Политическая и литературно-общественная ситуация: радость победы, надежда на улучшение жизни. Споры о положительном герое в литературе родного края. Тема Великой Отечественной войны, трансформация жанра романа, обогащение героико-романтическими, биографическими и автобиографическими, социально-психологическими, героико-революционными разновидностями. Повести 1950–х гг.., смена социалистических идей, развитие городской прозы.
4.	1 ч.	Лиризация прозы, преломление мира в индивидуальном сознании, моноцентричность повествования и монологизация, смысловая и образная насыщенность, усложненность тропов и суггестивность(А. Еники, Ф. Хусни, М. Магдеев, Г. Сабитов, А. Баянов, М. Галиев и др.).
5.	1 ч.	Стремление оценить трагедию военного лихолетья, трагедию потерь, воспевание гордости за солдата–победителя,развитие темы труда, усиление философского и социально-политического начал в поэзии родного края. Этапы творчества Х. Туфана. Исповедальность. Особенности поэтики и стиля («Агыла да болыт агыла» («Летят облака»), «Кайсыгызның кулы җылы» («Чьи руки теплее»), «Чәчәкләр китерегез Тукайга» («Принесите цветы Тукаю»), «Киек казлар» («Дикие гуси»), «Сиңа» («Тебе»), «Әйткән идең»(«О сказанном тобой») и др.).
6.	1 ч.	**Литература родного края второй половины XX века (1956-1990 гг.)** Политическая и литературно-общественная ситуация конца 50-х – 80-е годы. «Оттепель» (февраль 1956-август 1968), период застоя (семидесятые годы). Возвращение в литературу реабилитированных писателей. Две тенденции в литературном процессе этих лет: 1) официальная, опирающаяся на идеологические ценности

		марксизма-ленинизма; 2) традиционно-гуманистическая, основанная на нравственно-эстетических ценностях многовековой татарской литературы. Формирование «критического направления» в прозе и драматургии.
7.	1 ч.	«Оттепель» в общественно-культурной жизни страны. Развитие табуизированных тем и мотивов. Проблемы потери родного языка, межнациональных браков, потери духовных ценностей и национальных традиций («Әйтелмәгән васыять» («Невысказанное завещание», 1955), «Туган туфрак» («Родная земля», 1959) А. Еники, «Кояш баеганда» («Луч заката», 1978) Ф. Хусни, «Рустик» (1988) Ф. Латыйфи). «Возвращение» авторов в татарскую деревню, ее интерпретация как источник сохранения национального духа.
8.	2 ч.	Возвращение литературы к национальным основам: к гуманизму, к общечеловеческим ценностям, к экспериментам в области формы. Стремление литературы к новизне: обращение к новым жанровым формам, темам, поиски в области литературного героя. Эпическое воплощение образов Родины, страны, народа; размышления о взаимоотношениях личности и общества, о чувстве гражданственности, о судьбах народов, о духовном мире человека, о ценностях эпохи. Постановка проблем о независимости, о свободе личности и свободе мысли.
9.	1 ч.	Произведения о «малой родине», ностальгия по прошлому, увеличение субъективности, использование конструкции ящичной композиции (М. Магдиев, «Бәхилләшү» («Прощание», 1989), «Торналар төшкән җирдә» («Там, где садятся журавли»), «Кеше китә – җыры кала» («Человек уходит, песня остается», 1978)
10.	1 ч.	Пути развития поэзии второй половины 60-80-х гг. Изменение стилевых доминант (дискуссии о «эстрадной» поэзии и «тихой» лирике). Уход от «громкой» поэзии, публицистичности. Лиро-эпический жанр в творчестве И. Юзеева
11.	1 ч.	Применение приемов «эзопова языка», условных образов и символов, ассоциаций в татарской поэзии (творчество Г. Афзала, Ш. Анака, И. Юзеева, Роб. Ахметзянова). Поэтический авангард. Приход молодых поэтов, художественные искания в области форм и стилей. Возрождение романтических, модернистских (Р. Файзуллин, Р. Гаташ, Р. Харис и др.) тенденций в татарской поэзии.
12.	2 ч.	Драматургия второй половины XX века (Х. Вахит, А. Гилязов, Ш. Хусаинов, И. Юзеев, Т. Миннуллин и др.).

		Творчество Т.Миннуллина и его основные черты («Нигез ташлары» («Камни фундамента»), «Дуслар җыелган җирдә» («Место, где собираются друзья»), «Үзебез сайлаган язмыш» («Судьбы, которые мы выбираем»), «Ай булмаса – йолдыз бар» («Нет луны – нам светят звезды!»), «Әлдермештән Әлмәндәр» («Альмандар из Альдермыша»), «Моңлы бер җыр» («Грустная песня») и другие). Проблемы возрождения и сохранения нации в драматургии Т. Миннуллина («Илгизәр плюс Вера» («Ильгизар плюс Вера»), «Төш» («Сон»)). Своеобразие национального эстетического идеала.
13.	3 ч.	**Литература родного края рубежа XX-XXI веков (1990-2016 гг.).** Смена художественных парадигм, изменение психологизма, трансформация критического начала в литературе. Новые тенденции в прозе, воссозданиечудовищных знаков распада и деградации человека и общества (роман «Балта кем кулында?» («В чьих руках топор?», 1989) А. Гилязова), слияние социального и экзистенциального начал при оценке опыта тоталитарного прошлого (роман–трилогия «Саташып аткан таң» («Заблудившийся рассвет», 2003) Ф. Сафина, и др.), осуждение культа личности (повесть «Колыма хикәяләре» («Колымские рассказы», 1989) И. Салахова; роман «Ягез, бер дога» («Давайте, помолимся!», 1991–93) А. Гилязова).
14.	3 ч.	Появление произведений, не вписывающихся в рамки реалистической или романтической парадигмы. Повести Ф.Байрамовой экзистенциально–психологического плана («Болын» («Луг», 1983), «Битлек» («Маска», 1983), «Күл балыгы» («Водяная», 1984) и др.)
15.	3 ч.	Обращение к национальным мифам и архетипам (Н. Гыйматдинова, Г. Гильманов, Ф. Байрамова), мифологический код в татарской прозе. Прием контраста как основной структурообразующий прием.
16.	2 ч.	Многообразие жанров и жанровых форм в поэзии этих лет. Попытки возрождения традиций суфийской поэзии, средневековых восточных жанров и жанровых форм, модернистских экспериментов первой трети XX века.
17.	2 ч.	Постмодернистские элементы в стихах, пристальный интерес к «вечным» темам, стремление синтезировать традиций и поэтических новаций (Р. Зайдулла, Р. Аймат, Л. Гибадуллина, Йолдыз, и др.)
18.	2 ч.	Тяготение к философской и психологической глубине. Стремление к изображению национальной картины мира, воссозданию национального характера и даже образа нации стало знаковым явлением, Осуществление диалога разных

		жанровых парадигм. Творчество З. Хакима.
19.	2 ч.	Условно-метафорическая и ассоциативная проза в татарской литературе. Социальная антиутопия (З. Хаким «Кишер басуы» («Морковное поле», 1995)), социально-психологическая антиутопия Ф.Латифи («Бәйсез этләрне атарга» («Непривязанных собак отстрелять»)), социально-философская антиутопия (М.Кабиров «Сары йортлар сере» («Тайна желтых домов»)). Трансформация классических парадигм художественности.
20.	1 ч.	Судьба нации, который обеспечивает интертекстуальную связь с литературой начала XX века как основной лейтмотив татарской литературы данного периода.
21.	1 ч.	**Повторение и обобщение изученного в 11 классе**

УКУ КУРСЫ ЭЧТӘЛЕГЕН ТЕМАТИК ПЛАНЛАШТЫРУ

10 сыйныф (атнага 1 сәг, барысы 35 сәг.)

Әйдәп баручы тема: Туган як әдәбияты тарихы (XX гасыр уртасына кадәр)

№	Сәг. саны	Уку материалының эчтәлеге
1.	1 ч.	**Борынгы төрки әдәбият** Татарларның V-XII гасырлардагы борынгы бабалары һәм төрекләр турында тарихи-әдәби мәгълүматлар. Борынгы төрки дәүләтләр, дини ышанулар һәм борынгы төркиләрнең язмалары. "Көнчыгыш һәм Көнбатыш" контекстында төрки-татарлар. Казан татарларының этногенезы. Орхон-Енисей истәлекләре, аларда борынгы төркиләрнең тарихы, диннәре, сәнгатьчә фикерләү үзенчәлекләре чагылыш табу. Беренче төрки авторы Йоллыг-Тегинның Билге каган һәм Кюль-тегин хөрмәтенә иҗат ителгән эпитафик текстлары. Мәхмүд Кашгариның "Диване лөгат эт-төрк" әсәре - борынгы төрки фольклорын һәм язма әдәбиятны өйрәнү чыганакларының берсе. Йосыф Баласагунлының «Котадгу билиг» әсәре. XII гасыртөрки әдәбиятның суфи шагыйрьләре Әхмәд Ясәви һәм Сөләйман Бакырганый.
2.	1 ч.	**Урта гасырлар туган як әдәбияты.** Алда алган белемнәрне кабатлау һәм тулыландыру, системалаштыру. Урта гасырларда туган як әдәбияты үсешенең төп тенденцияләре һәм этаплары, әдәби иҗат генезисы.

3.	2 ч.	**Болгар-татар әдәбияты (12–13 гас. 1 яртысы).** Гарәп-фарсы мөселман мәдәниятенең көчле тәэсирендә әдәбиятның үсеше. Хуҗа Әхмәд әл-Булгари, аның «Тарикать әл-болгария» («Болганың суфичылык юлы»), «Ал-фаваид» («Язмыш җыентыгы»), «Ал-Җамиг» («Всеобъемлющий») китаплары. Язучы һәм галим Дауд Сувари Саксини, «Бәхет әл-энвар мин хакикат әл-асрар» фарсы телендә дидактик-назидар характердагы китап. Таджеддин Болгарның «Әттирәк» медицина хезмәте (1220-1221). Галим, тарихчы Ягкуб ибн Ногман, «Болгар тарихы». Болгар дәүләте чорының күренекле әсәре - Кол Гали романтик поэмасы (1183 дән 1233 һәм 1240 еллар арасында) «Кыйссаи Йосыф» («Йосыф хакында экият», 1233).
4.	2 ч.	**Алтын Урда чоры әдәбияты (XIII гасырның икенче яртысы-XVгасырның беренче яртысы).** Алтын Урданың тарихы һәм мәдәнияте. Котб иҗаты. Бу чорның әдәби мирасы буларак, «Хөсрәү вә Ширин» («Хөсрәү вә Ширин», 1342), Сәйф Сараиның «Гөлстан бит-төрки» («Гөлстан бит-төрки», 1391), «Мәхәббәтнамә» әсәрләре. Көнчыгыш тибындагы романтизм. Төрки-татар әдәбиятында дини-суфичыл юнәлеш: Рабгузиның «Кыйссас әл-әнбия» («Пәйгамбәрләр тарихы», 1310), Мәхмүт Болгариның «Нәһҗел-фәрадис» («Путь в рай», 1358) әсәрләре.
5.	2 ч.	**Казан ханлыгы чоры әдәбияты (XV гас.1 яртысы–XVI гас.2 яртысы).** Милли әдәбиятының башлангыч чоры булган Казан ханлыгы чорындагы туган як әдәбиятына гомуми характеристика (Мөхәммәд Әмин, Кол Шәриф, Өмми Камал). Шагыйрь Мөхәммәдьярның «Төхфәи мәрдан» («Егетләр бүләге») һәм «Нуры содур» («Күңелләр нуры») поэмасы белән гуманитар дидактика.
6.	1 ч.	**Урта гасырларның соңгы чоры туган як әдәбияты (XVI икенче яртысы, XIXгасырларның беренче яртысы)** Әдәбиятта тарихи хроника һәм героик хикәяләр барлыкка килү. Мәүла Колый хикмәтләрендә татар җәмгыятенең кризислы халәтен чагылдыра. XVIII гасыр башыннан дөньяви әдәбиятны үстерү ягына таба хәрәкәт. Дини реформаторлык: Таджеддин Ялчыгол (1768-1838), Габденнайр Курсави (1776-1812). Урта гасырлардан алып мәгърифәтчелек чорына кадәрге озакка сузылган кучеш күренеше буларак. Г. Утыз Имәни иҗаты (1754-1834)
7.	1 ч.	**XIX гасыр туган як әдәбияты** Алда алган белемнәрне кабатлау һәм тулыландыру, системалаштыру. XIX гасырда татарларның иҗтимагый һәм мәдәни тормышы үзенчәлекләре. Мәгърифәтчелек идеологиясенең, яңа жанр һәм стиль структураларының барлыкка килүе, алар XX гасыр татар дөньяви

		милли мәдәниятен аякка бастыру өчен нигез булды. Урта гасыр дини-дидактик һәм суфия әдәбияты традицияләрен трансформацияләү. Шагыйрьләр А. Каргалый, Х. Салихов, Ш. Зәки, Г. Чокрый һ.б. иҗатында урта гасыр дини-дидактик һәм суфичылык әдәбияты традицияләрен яңа шартларда куллану. «Бүз егет», Әхмәт Уразаев Кормашиның «Таһир һәм Зөһрә» («Таһир һәм Зөһрә») шигъри-поэмалары. Татарларда агарту хәрәкәте. Г. Курсави, И. Хәлфин, К. Насыйри, Ш. Мәрҗани, Х. Фәезханов, И. Гаспринский һәм башкалар агарту эшчәнлеге. Каюм Насыйриның фәнни һәм әдәби эшчәнлеге (1825-1902). «Әбугалисина» («Ибн Сина») һәм «Кырык вәзир турында» («Кырык вәзире турында») хикәяләрендә Шәрык дөньясының традицияләре. Акыл культы, К. Насыйри новеллаларында мәхәббәт мотивлары.
8.	1 ч.	Акмулла (1831-1895), Яков Емельянов (1848-1898) иҗатында реалистик поэзиянең барлыкка килүе һ.б. Габделҗәббар Кандалый (1797-1860) - әлеге дәвернең үзенчәлеклеле шагыйрьләренең берсе.
9.	2 ч.	Реалистик туган як прозасының барлыкка килүе. Муса Акъегетзадә (1864-1923) һәм Заһир Бигиев (1870-1902) прозасында милли колорит. Закир Һади (1863-1933) һәм Шакир Мөхәммәдиең (1865-1923) мәгърифәтчелек реализмыннан тәнкыйди реализмга күчү күренеше буларак прозалары. «Япон сугышы яки Батыргали агай» повестенда татар байларының ялган патриотизмын тарату («Япон сугышы яки Батыргали әфәнде»). Сәяхатнамэ жанрын үстерү.
10.	1 ч.	**XX йөз башы туган як әдәбияты.** XX гасыр башында мәдәни-иҗтимагый һәм әдәби вәзгыять. Татарларда эстетик, иҗтимагый фикерне трансформацияләү. Әдәбиятта көнчыгыш һәм көнбатыш традицияләрен синтезлау. Сәнгать эзләнүләре, әдәби юнәлешләр, агымнар, стильләр, алымнар һ.б.
11.	2 ч.	**XX гасыр башы туган як поэзиясе.** Габдулла Тукай (1886-1913) - күренекле татар шагыйре, лирик һәм сатирик, публицист һәм әдәби тәнкыйтьче. Тукай шигъриятендә һәм прозасында урта гасыр шәрык әдәбияты традицияләре. Крылов мәсәлләренең тәрҗемәләре.
12.	1 ч.	Сагит Рамиев (1880-1926) иҗаты. Рамиев поэзиясендә төп гыйсъянчылык (бунтарь) мотивлары.
13.	2 ч.	Дәрдмәнд (Закир Рәмиев, 1859-1921) иҗаты. Дәрдмәнднең фәлсәфи лирикасы үзенчәлекләре, һәм башка шигырьләрендә шагыйрьнең тарихи конфликтларга, милли һәм гомумкешелек тематикасына тартылуы.
14.	4 ч.	*XX гасыр башында туган як прозасы.* Фатих Әмирхан (1886-1926). «Фәтхулла хәзрәт» («Фатхулла хазрет») сатирик повестенда феодальлекне тәнкыйтьләү,

		мәгърифәтчелек идеалларын, утопик карашларны раслау. Әмирхан иҗатында сәнгать экспериментлары. Гаяз Исхакый (1878-1954) иҗаты туган як әдәбияты тарихы контекстында. Язучы иҗатының агарту чоры (1897-1904). Исхакыйның унынчы еллардагы иҗаты (1911-1918). «Зөләйха» (1912 елда тәмамланган) романтик трагедиясендә милли-колониаль изү, көчләп христианлаштыру. Мәхәббәттә, никахта һәм балаларны тәрбияләүдә милләтара мөнәсәбәтләрне күрсәтүгә багышланган «Ул әле өйләнмәгән иде» повесте (1916),
15.	2 ч.	Шәриф Камал (1884-1942) «Акчарлаклар» повестенда критик реализм принципларын тирәнәйтү. Шәриф Камал әсәрләренең импрессионистик стилен тирәнәйтү. «Хаҗи әфәнде өйләнә» комедиясе. Галимҗан Ибраһимов (1887-1938) - XX гасыр башы туган як әдәбиятында күренекле романтик. «Татар хатыны ниләр күрми» («Судьба татарки») повестенда үзенчәлекле характерлар, гадәти булмаган хәлләр, шәхес иреге проблемасы. «Уты сүнгән җәһәннәм»(«Угасший ад»), «Сөю – сәгадәт» («Любовь – счастье»), «Диңгездә» («В море») хикәяләрендә мәхәббәт, табигать һәм сәнгать культы.
16.	2 ч.	*XX гасыр башы туган як драматургиясе.* Галиәсгар Камал иҗаты (1879-1933): мәгърифәтчелектән - реализмга. Мирхәйдәр Фәйзинең романтик драматургиясе (1891-1928).
17.	1 ч.	**XX гасырның беренче яртысында туган як әдәбияты (1917-1930 еллар ахыры).** 1917 елдан соң туган як әдәбиятын үстерү процессының катлаулылыгы. Яңа шартларда әдәби традицияләр. XX гасыр туган як әдәбияты тарихын периодлаштыру принциплары. *Революция һәм гражданнар сугышы чоры әдәбияты.* 1917 елгы революцияләр һәм туган як әдәбияты язмышы. Язучыларның идея-эстетик бүленеше.
18.	2 ч.	*20 нче еллар әдәбияты (1921-1934).* 20 нче еллар иҗат берләшмәләре («Октябрь», «Сульф»). РАПП һәм ТАПП барлыкка килү. Әдәбиятта ике агымның булуы: 1) иҗат иреген, аның күптөрлелеген яклау; 2) норматив эстетикага омтылу, әдәбият белән идарә итү омтылышлары, әлеге тенденциянең 20 нче еллар ахырына өстенлек итүе. Әдәби мираска каршылыклы мөнәсәбәт. Х. Такташ иҗатының төп этаплары: 1916-1923 («Җир уллары трагедиясе» («Трагедия сынов земли»)); 1924-1931 («Ак чәчәкләр» («Белые цветы»), «Болай... гади җыр гына» («Так… просто песня…»), «Югалган матурлык» («Утраченная красота»), «Мокамай»(«Мукамай»)). Гыйсъянчылык - милли шигъриятнең үзенчәлекле модернистик агымы (Һ.Такташ «Гыйсъян» («Гисъян»),

		1923); «Такташ үлде»(«Такташ умер», 1923)).
19.	2 ч.	Роман жанры традициясен активлаштыру. Социалистик реализм эстетикасын аның аерым таләпләре белән формалаштыру (тормышчан шигърият) Өлкән буын прозаикларының символизмны, форма өлкәсендә авангард эзләнүләрен торгызуга, символлар теленә, дини подтекстка (Ф. Әмирхан, Һ. Такташ, М. Фәйзи, К. Тинчурин, Ф. Бурнаш, Гали Рәхим һ.б.) омтылуы.
20.	1 ч.	1920-нче еллардагы сатирик проза. Социалистик үзгәрешләрне иронияле аңлату омтылышы («Шәфигулла агай» сатирик шаржы, 1924, Ф. Әмирхан), гротеск һәм авторлык иронияce.
21.	1 ч.	*30 нчы еллар әдәбияты (1934-1941).* 30 нчы еллардагы иҗтимагый-тарихи һәм әдәби тормыш. Җыр жанрын активлаштыру. Яңа кешене романтик сурәтләү человека (Г. Кутуй «Тапшырылмаган хатлар» («Неотосланные письма»), 1935).
22.	1 ч.	**10 сыйныфта өйрәнелгәннәрне кабатлау һәм гомумиләштерү**

11 сыйныф (атнага 1 сәг, барысы 34 сәг.)

Әйдәп баручы тема: XX нең икенче яртысы - XX1 гасыр башы туган як әдәбияты тарихы

№	Сәг. саны	Уку материалының эчтәлеге
1.	1 ч.	**XX гасырның беренче яртысында туган як әдәбияты (1941-1950 нче еллар ахыры).** Бөек Ватан сугышы чоры әдәбияты (1941-1945). Сугыш еллары шигъриятенең төп образлары, мотивлары һәм поэтикасы, шигъри жанрлар үсеше. М. Җәлил иҗаты. Шагыйрьнең идея-эстетик карашлары эволюциясе. Ф. Кәримнең фронт шигърияте. Лирик герой-солдатны, яклаучыны чагылдыру үзенчәлекләре. Поэма жанрын үстерү һәм шагыйрь иҗатында романтик тенденцияләрнең көчәюе.
2.	2 ч.	Прозаның кече жанрларын, беренче чиратта, нәсер жанрын активлаштыру. Хикәянең очерк белән якынаюы. Капма-каршы процесс - хикәя жанрының эстетик кысаларын киңәйтү. Фәлсәфи-психологик юнәлеш бирүнең өстенлеге, Ә. Еники, И. Газиның башлангыч иҗатында сугышка күңел кичерешләре күзлегеннән, гомумкешелек кыйммәтләре югарылыгыннан карарга омтылу (Ә.Еники «Бала» («Дитя», 1941), «Бер генә сәгатькә» («Только на час», 1944), «Ялгыз каз» («Одинокий гусь», 1943); И.Гази «Ана» («Мать», 1942), «Малай һәм эт» («Мальчик и собака», 1943)).

3.	2 ч.	*Сугыштан соңгы чор әдәбияты (1945-50 еллар).* Сәяси һәм әдәби-иҗтимагый вәзгыять: җиңү шатлыгы, тормышны яхшырту өмете.Ттуган як әдәбиятында уңай герой турында бәхәсләр. Бөек Ватан сугышы темасы төп тема булып кала бирә: очерклык сизелә, маҗаралы башлангыч, психологизм, героик-романтик линия үсү дәвам итә. 1950 еллар тәрҗемәсе, социалистик идеяләр алмашынуы, шәһәр прозасы үсеше.
4.	1 ч.	Прозаны лириклаштыру, шәхси аңда дөньяны күзаллау, хикәяләү һәм монологизация, мәгънәви һәм образлы тулылылык, тропларның катлаулылыгы әйдәп баручы прозаикларның (Ә. Еники, Ф. Хөсни, М. Мәһдиев, Г. Сабитов, А. Баянов, М. Галиев һ.б.) әһәмиятле үзенчәлеге булды.
5.	1 ч.	Шигърияттә сугыш еллары фаҗигасен, югалту ачысын бәяләргә омтылу, җиңүче солдат өчен горурлык хисләре тәрбияләү омтылышы берләштерүче башлангыч булды, шулай ук хезмәт темасының алга таба үсеше күзәтелә. Шул ук вакытта фәлсәфи һәм социаль-сәяси башлангычлар көчәя. Х.Туфан иҗатының этаплары. Уңышлылык. Стиль һәм поэтикасы үзенчәлекләре («Агыла да болыт агыла» («Летят облака»), «Кайсыгызның кулы җылы» («Чьи руки теплее»), «Чәчәкләр китерегез Тукайга» («Принесите цветы Тукаю»), «Киек казлар» («Дикие гуси»), «Сиңа» («Тебе»), «Әйткән идең»(«О сказанном тобой») һ.б.).
6.	1 ч.	**XX гасырның икенче яртысында туган як әдәбияты (1956-1990 еллар).** 50 нче-80 нче еллар ахырында сәяси һәм әдәби-иҗтимагый хәл. «Җылылык» (февраль 1956-август 1968), торгынлык чоры (җитмешенче еллар). Реабилитацияләнгән язучылар әдәбиятына кайту. Бу елларның әдәби процессында ике тенденция: 1) рәсми, марксизм-ленинизмның идеологик кыйммәтләренә таяна; 2) традицион-гуманистик, күпгасырлы татар әдәбиятының әхлакый-эстетик кыйммәтләренә нигезләнгән. Ул еллардагы проза һәм драматургиядә "критик юнәлеш" формалаштыру.
7.	1 ч.	Илнең иҗтимагый-мәдәни тормышында "җылылык". Ттабуизацияләнгән темалар һәм мотивлар үсеше. Туган телне югалту, милләтара никахлар, рухи кыйммәтләрне һәм милли традицияләрне югалту (Ә.Еники «Әйтелмәгән васыять», 1955), («Туган туфрак», 1959), (Ф. Латыйфи “Кояш баеганда”, 1978), (Ф.Хөсни “ Рустик", 1988). Милли рухны саклау чыганагы буларак, рухи нигезне эзләү авторларны татар авылына «кайтара».
8.	2 ч.	Әдәбиятны милли нигезгә кайтару: гуманизмга, гомумкешелек кыйммәтләренә, форма өлкәсендәге экспериментларга. Үткәндәге иҗади эзләнүләр белән диалог. Әдәбиятның яңалыкка омтылышы: яңа жанр формаларына, темаларына мөрәҗәгать итү, әдәби герой өлкәсендә эзләү. Ватан, ил, халык образларын эпик рәвештә гәүдәләндерү; шәхес

		һәм җәмгыять арасындагы мөнәсәбәтләр, гражданлык хисе, халык язмышлары, кешенең рухи дөньясы, чорның кыйммәтләре турында уйланулар. Бәйсезлек, шәхес иреге һәм фикер иреге турында проблемалар кую.
9.	1 ч.	«Кече Ватан» әсәрләрендә субъективлыкны арттыру, тартма композициясе конструкциясен (М.Мәһдиев «Бәхилләшү», 1989, «Торналар төшкән җирдә», «Кеше китә – җыры кала», 1978) куллану хикәяченең агымдагы ассоциацияләре теләге белән тарихи үткән образны коруга китерә.
10.	1 ч.	60-80 нче елларның икенче яртысында поэзия үсеше юллары. Стиль доминантларын үзгәртү («эстрада» шигърият һәм «тын» лирика турында дискуссияләр). «Яңгыравыклы» шигърияттән, публицистлыктан китү. И. Юзеев иҗатындагы лиро-эпик жанр.
11.	1 ч.	«Эзоп теле» алымнарын кулланып, шартлы образлар һәм символлар, ассоциацияләр аша, бу исә авторлардан зур осталык таләп итә. (Г.Афзал, Ш. Анак, И. Юзеев, Роб. Әхмәтҗанов). Шигъри авангард. Яшь шагыйрьләр килүе, форма һәм стильләр өлкәсендә сәнгати эзләнүләр. Туган як шигъриятендә романтик, модернистлар (Р.Фәйзуллин, Р.Гаташ, Р.Харис һ. б.) тенденцияләрен торгызу.
12.	2 ч.	XX гасырның икенче яртысында драматургия (Х.Вахит, А. Гыйләҗев, Ш. Хөсәенов, и. Юзеев, т. Миңнуллин һ. б.). Т. Миңнуллин иҗаты һәм аның төп сыйфатлары: ("Нигез ташлары", "Дуслар җыелган җирдә", "Үзебез сайлаган язмыш", Ай булмаса – йолдыз бар, «Әлдермештән Әлмәндәр», "Моңлы бер җыр" һәм башкалар). Т.Миңнуллинның драматургиясендә милләтне торгызу һәм саклау проблемасы («Илгизәр плюс Вера», «Төш»). Милли эстетик идеал үзенчәлеге.
13.	3 ч.	**XX-XXI гасыр чикләрендәге туган як әдәбияты (1990-2016 еллар).** Сәнгать парадигмалары алмашынуы, психологизмның үзгәрүе, әдәбиятта тәнкыйть башлангычының трансформациясе. Прозада яңа тенденцияләр кеше һәм җәмгыятьнең таркалу һәм деградацияләү билгеләрен торгызуда («Балта кем кулында " романы, А. Гыйләҗев, 1989), тоталитар үткәннәрне бәяләү тәҗрибәсе буларак социаль һәм экзистенциаль башлангычның кушылуда ("Саташып аткан таң" роман–трилогиясе, Ф. Сафин, 2003 һ. б.), шәхес культын хөкем ителүдә ("Колыма хикәяләре" повесте, И. Сәлахов, 1989; "Ягез, бер дога" романы, А. Гыйләҗев, 1991-93) чагыла.
14.	3 ч.	Реалистик яки романтик парадигма кысаларына туры килми торган әсәрләр барлыкка килү. Ф.Бәйрәмованың экзистенциаль–психологик пландагы повестьлары («Болын» 1983, «Битлек» 1983, «Күл балыгы» 1984 һ. б.).
15.	3 ч.	Милли мифларга һәм архетипларга мөрәҗәгать итү (Н.

		Гыйматдинова, Г.Гыйльманов, Ф. Бәйрәмова), туган як прозасында мифологик код. Төп структура ясаучы алым буларак контраст кабул итү.
16.	2 ч.	Бу еллар поэзиясендә жанр һәм жанр формаларының күптөрлелеге. Суфичылык шигърияте традицияләрен, урта гасыр көнчыгыш жанрларын һәм жанр формаларын, XX гасырның беренче өлешендәге модернистлык экспериментларын торгызу омтылышлары.
17.	2 ч.	Шигырьләрдә постмодернистик элементлар, "мәңгелек" темаларга кызыксыну, гореф-гадәтләрне һәм шигъри яңалыкларны синтезларга омтылу (Р. Зәйдулла, Р. Аймат, Л. Гыйбадуллина, Йолдыз) һ. б.)
18.	2 ч.	Философия һәм психологик тирәнлеккә тартылу. Дөньяның милли картинасын сурәтләү, милли характерны һәм хәтта милләт образын торгызу омтылышы. Төрле жанр парадигмнары диалогы. З.Хәким иҗаты.
19.	2 ч.	Туган як әдәбиятында шартлы-метафорик һәм ассоциатив проза. Социаль антиутопия (З.Хәким "Кишер басуы"), Ф. Латыйфиның социаль-психологик антиутопиясе («Бәйсез этләрне атарга»), социаль-фәлсәфи антиутопия (М. Кәбиров «Сары йортлар сере»). Сәнгатьнең классик парадигмнары трансформациясе.
20.	1 ч.	Бу чордагы туган як әдәбиятының төп лейтивы -милләт язмышы. Ул XX гасыр башындагы әдәбият белән интертекстуаль элемтәне тәэмин итә.
21.	1 ч.	**11 сыйныфта өйрәнелгәннәрне кабатлау һәм гомумиләштерү**